

GRB MESTA SLOVENSKE BISTRICE

BOŽO OTOREPEC

Grbi so simbolični barvasti znaki oseb, družin in najrazličnejših združenj, tako tudi mest in trgov. Običajno ponazarjajo določene ideje, povezane z nastankom ali zgodovinskim razvojem nosilca grba. Grbe kot spoznavne znake prevzamejo za plemstvom tudi mesta in trgi, toda sorazmerno pozno, pri nas na Slovenskem pravzaprav šele od sredine 15. stoletja. Res je, da so krajevni grbi na prvi pogled marsikdaj videti starejši, saj so njihove podobe skoraj redno že na starih krajevnih pečatih. Toda tu še ne gre za prave grbe, ampak le za podobe na pečatih. O krajevnem grbu lahko govorimo šele takrat, ko je značilna podoba uokvirjena v heraldičnem ščitu, to pa je pri nas, kot že rečeno, šele od 15. stoletja dalje. Kar je grbov na starejših krajevnih pečatih, gre skoraj vedno za grbe njihovih mestnih ali trških gospodov.¹

Najstarejše podobe kasnejših krajevnih grbov najdemo torej že na starih krajevnih pečatih. V evropskem merilu so najstarejši mestni pečati iz sredine 12. stoletja,² pri nas na Slovenskem pa šele iz druge polovice 13. stoletja. Večina teh naših najstarejših mestnih pečatov ima kot podobo največkrat mestno obzidje in stolpe (Breže, Velikovec, Maribor, Ljubljana, Kostanjevica, Ce-

lovec, Kamnik idr.), krajevnega farnega patrona npr. sv. Jurija (Piran, Ptuj, Lož), najpogosteje pa predstavljajo tip tako imenovanega »govorečega« pečata oz. kasneje grba, kjer podoba »govori« o imenu kraja (npr. konj za Konjice, cerkev za Cerknico, kolo za Radgono, podplat za Mokronog).³

Pojav krajevnih pečatov od druge polovice 13. stoletja je povezan z vedno večjo veljavo mest v ekonomskem življenju in z razvojem krajevnega samouprave, ko postane mesto ali trg pravna oseba, ki jo predstavljajo sprva mestni ali trški sodnik, kasneje pa tudi notranji in zunanji mestni svet in občina meščanov. Mesto je rabilo lasten pečat za pečatenje oziroma overovljanje raznih pravnih poslov svojih prebivalcev, tako raznih prodaj stavb in zemljišč v mestu, ki so bile lahko realizirane samo z odobritvijo in vednostjo mestnega ali trškega sodnika in meščanov. Pravico do lastnega pečata so imela mesta in trgi samo po volji svojega gospoda in predvsem za pečatenje v lastnih zadevah in zadevah svojih prebivalcev. Če ima torej neko mesto ali trg svoj krajevni pečat, lahko sklepamo, da je že doseglo določeno stopnjo krajevnega avtonomije.⁴

BISTRICA – TRG IN MESTO

Slovenska Bistrica se v ohranjenih in doslej znanih zgodovinskih virih omenja dokaj pozno in o njeni najstarejši zgodovini smo zaradi pomanjkanja takih virov le slabo poučeni.⁵

Povedati je treba, da je pridevek »Slovenska« dobila Bistrica šele v drugi polovici 16. stoletja,⁶ verjetno da bi se ločila od one »Nemške« Bistrice (Deutsch Feistritz) pri Gradcu, ki je postala trg šele konec 16. stoletja.⁷ V vsem srednjem veku pa se kraj imenuje vedno le Bistrica.

Bistrica se kot naselje omenja prvič šele leta 1227, ko je bila verjetno že sedež deželno knežjega zemljiškega urada.⁸ Vendar so ugodni prometni položaj, porast me-

njave med kmečkim podeželjem in mestom, predvsem pa razvoj trgovine na večje daljave povzročili, da se je Bistrica, po splošni oceni že v prvi polovici 13. stoletja,⁹ razvila v tržno naselje z določeno samoupravo. Okoli leta 1240 se namreč omenja že »sodnik v Bistrici,«¹⁰ ki bi bil lahko že trški sodnik, po mnenju nekaterih že celo mestni sodnik.¹¹ Žal so, kot rečeno, viri iz 13. stol. za Bistrico izredno slabo ohranjeni. Šele listina iz konca tega stoletja, tj. iz leta 1297, malo bolj osvetli takratni pravni položaj Bistrice.¹² Listino je izdal bistriški »burger« Frizold,¹³ ko je prodal samostanu v Studenicah kmetijo v Breznem. Listino so poleg Ulrika Žovneškega pečatili tudi »die burger von Veustritz,« med pričami prodaje pa se na prvem mestu navaja Volkmar, sodnik v Bistrici, ter še vsaj trije drugi »burger«. Položaj je pravno nejasen, saj pomeni oznaka »burger«, enako kot latinski »civis« v srednjem veku, tako meščana kot tržana.¹⁴

¹ E. Melly, Beitrage zur Siegelkunde des Mittelalters, Wien 1846, S. 181–183.

² E. Kittel, Siegel, 1970, S. 294–325.

³ B. Oturepec, Grbovi Slovenije, Enciklopedija Jugoslavije III, 1958, str. 586–587.

⁴ R. Mell, Beiträge zur Geschichte der steirischen Privaturkunde, 1911, S. 94 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark VIII. Band, 1. Heft).

⁵ A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, 1910, S. 93, Anm. 7.

⁶ J. Koropec, Svet okoli Slovenske Bistrice do leta 1700, Zbornik občine Slov. Bistrica I, 1983, str. 113.

⁷ L. Kobel- H. Pirchegger, Steirische Ortswappen, Graz 1954, S. 36.

⁸ F. Krones, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier, Graz 1897, S. 465–466; Dopsch o. d., S. 93.

⁹ J. Koropec, Slovenjebistriški svet v luči prvih deželno knežjih urbarjev, Kronika 5, 1957, str. 20–25; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, 1965, str. 294; J. Curk, Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji, CZN N. V. 6, 1970, str. 274.

¹⁰ F. in M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. knjiga, Ljubljana 1928, str. 364–365, št. 751.

¹¹ H. Pirchegger, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer I. Abt., 1. Teil, S. 279; F. Kovačič v ČZN 9, 1912, str. 145 sl.

¹² Listina 1297, februar 24. s.l. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Fond Studence, št. 1524; regist. R. Mell, o. d., 97, opomba 6. – A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VI. Theil S. 121, II. Theil S. 139.

¹³ A. Muchar o. d. II, 139 in po njem J. Koropec, o. d., str. 21 napačno brano: Lupold, Volmar.

¹⁴ V. Melik, Mesto (civitas) na Slovenskem, Zgodovinski časopis 26, 1972, str. 302–303; F. Zwitter, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, Zgodovinski časopis 6/7, 1952/53, str. 227–228.

Z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da je pečat Bistrice, ki je bil obešen na to listino, a je danes žal izgubljen, isti kot je ohranjen kasneje na listinah iz let 1310 in 1311. Okrogli pečat v premeru okoli 40 mm ima ob obodu med dvema bisernatima robovoma napis: † SIGILLVM - CIUIVM - DE - VEVSTRIN tj. PEČAT MEŠČANOV BISTRICE. Toda po analogiji s pečati drugih krajev, ki so bili v tem času že zanesljivo mesta, a so imeli v svojem pečatu enak napis (npr. Dunajsko Novo mesto ali Gradec),¹⁵ lahko trdimo, da gre za pečat meščanov Bistrice in da je bila Bistrica mesto vsaj že pred letom 1297. Razen tega je ta pečat Bistrice po svoji podobi in načinu upodobitve obzidja zelo podoben npr. pečatu mesta Breže (Friesach) na Koroškem, ki je prvič ohranjen na listini iz 1265.¹⁶

Zato lahko domnevamo, da je tudi omenjeni pečat Bistrice iz dobe precej pred letom 1297,¹⁷ tj. vsaj iz druge polovice 13. stoletja, in da je tedaj Bistrica že postala mesto.¹⁸ Dokaz, da je Bistrica postala v tem času že mesto, je torej posreden, izpričan le po obstoju in rabi mestnega pečata. Sicer se Bistrica kot mesto omenja prvič v letu 1309, v Avstrijski rimani kroniki,¹⁹ predvsem pa sta tu pomembni že omenjeni listini iz 1310 in 1311. V prvi listini iz leta 1310, kjer gre za prodajo kmetije v vasi Pečice samostanu v Žičah, sta kot pečatnika zopet omenjena Ulrik Žovneški in »skupnost meščanov Bistrice« (sigillo universitatis burgensium in Feusteriz).²⁰ Da gre sedaj skoraj zanesljivo že za meščane, priča izraz »universitas burgensium,« tj. skupnost meščanov, ki se v tem času uporablja v virih pretežno za mestno, in ne za trško skupnost prebivalcev.²¹ V isti listini se med pričami poleg deželjskega sodnika Henrika (Heinrico iudici provinciali) omenja še sodnik Štefan (Stephano iudice), za katerega moremo domnevati, da je bil mestni sodnik, ter še dva meščana Bistrice (ciubus in Feusteriz). Tudi listino iz naslednjega, 1311. leta, ki jo je izdal isti Štefan, sedaj imenovan »ciuis in Veusteritz quondam iudex ibidem,« tj. »meščan v Bistrici in nekoč sodnik ravno tam« in s katero je prodal samostanu v Žičah parcelo ob reki Bistrici ob mostu, ki jo je imel po grajskem pravu in na kateri je tedaj živel meščan Stanislav (ciuis dictus Stanizla), nekoč pa je bila last meščana Holtzapphla (ciuis dicti opidi nomine Holtzapphel), je pečatila ista »skupnost meščanov v Bistrici« (sigillo universitatis civium in Feusteritz). Za listino je v datumu rečeno, da je bila izdana »in Feusteritz predicto opido«, med pričami pa se poleg Ulrika Žovneškega naštevajo za njim slivniški župnik Oton, sodnik Janez (Johanne iudice), logar Friderik (Friderico forstaro) ter trije »cives eisdem opidi«, tj. meščani tega mesta.²² Tudi na tej listini je še danes ohranjen zgoraj opisani pečat Bistrice. Izraz »oppidum« se običajno uporablja za mesto, včasih pa tudi za utrjen trg.²³ Sodnik Janez iz Bistrice je bil priča tudi v listini iz konca istega leta.²⁴

¹⁵ Melly, o. d., str. 41; O. Mitis-F. Gall, *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, III. Band, Die Siegel der Babenberger, S. 120, Nr. 116.

¹⁶ K. Dinklage, *Siegel und Wappen der kärntner Städte und Märkte*, Genealogica et heraldica, Wien 1970, II, S. 465.

¹⁷ Melly, o. d., S. 80; R. Mell, o. d., S. 97–98, Anm. 6.

¹⁸ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte*, 1962, S. 129. B. Saria v: *Zeitschrift d. Hist. Vereins f. Steiermark* 62, 1971, S. 231.

¹⁹ J. Seemüller, *Ottokars Österreichische Reimchronik II. Halbband*, S. 1246, Vers 96085–96090 (MGH Deutsche Chroniken V. Band 2. Teil).

²⁰ Listina 1310, februar 25. Bistrica, v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Fond Žiče, št. 1735a; delna objava Melly, o. d., str. 81; regist: *Regesten des Herzogtums Steiermark I. Band*, 1. Lieferung, 1976, S. 47, Nr. 161.

²¹ Zwitter o. d., str. 232.

²² Listina 1311, marec 12. Bistrica v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Fond Žiče, št. 1745a; regist: *Regesten des*

Vendar pa se dve leti kasneje Bistrica omenja izrecno kot trg, ko je bila 14. februarja 1313 neka listina Rajnprehta Mariborskega izdana »v Bistrici v trgu« (ze Vewstricz in dem marcht),²⁵ kar bi kazalo na dejstvo, da drugi Bistrici niso hoteli priznati pravnega statusa mesta. Da se le štiri dni kasneje v listini, izdani v oddaljenem St. Vidu na Koroškem, ko je bila zastavljena koroškemu fevdalcu Konradu Aufensteinskemu, omenja kot »grad in mesto« (burkh und statt),²⁶ priča le o prizadevanju Henrika Goriško-Tirolskega, da bi nasproti upniku povzdignil njeno vrednost.

Tudi sami Bistričani so medtem uvideli, da nimajo prave pravne osnove, da bi se kraj mogel imenovati mesto, saj bi jim to mogla dati le podelitev mestnih pravic od strani mestnega gospoda, v tem času še torej Habsburžanov. V listini iz leta 1320, ko je bistriški tržan Andrej po nasvetu drugih tržanov (mit der purger rât) dal eno marko in 20 pfen. imenja samostanu v Žiči, ki naj bi s tem denarjem vzdrževal večno luč v zgornjem samostanu pred Katarininim oltarjem, denar pa naj bi letno prihajal od mlina na Bistrici, je za obešeni pečat Bistrice izrecno rečeno, da gre za »trški pečat Bistrice« (mit des marchets insigel tzi Veustritz). Med pričami je bil na prvem mestu sodnik Friderik s pomočnikom Seydlom ter trije tržani.²⁷ Kljub statusu trga je bila Bistrica v tem času avtonomno organizirana, saj se poleg krajevnega sodnika omenja tudi svet dvanajsterice, ki se drugje imenuje običajno notranji svet. Leta 1321 je neka Katra podarila v duševni blagor hišo in domec ter tri njive samostanu v Žiči, kar vse ji je zapustil pokojni mož Henrik za 41 mark pfen., verjetno dote in jutrnje in kar je dobila s sodno pravdo, o čemer dobro vedo »sodnik in dvanajstniki« (der richter vnd die czuelfen). Obešeni pečat Bistrice se imenuje »insigel der purger«, med pričami je na pravem mestu sodnik Ulrik, potem trije »purgerji,« logar Friderik, stari sodnik Seidel ter stražar Henrik.²⁸

Tako je pravzaprav šele z listino avstrijskega vojvode Albrehta II. iz leta 1339 dobila Bistrica in Bistričani poleg pravice do obveznega skladiščenja ptujskega in drugega vina (razen mariborskega), kadar se pelje skozi Bistrico, od tod dalje pa ga smejo voziti le Bistričani, tudi še posebno »milost,« namreč, da »imajo vse iste pravice kot drugi meščani v mestih Štajerske« (all die recht die annder vnser burger in vnnsern stetten in Steyer habent).²⁹ S to listino je torej Bistrica tudi pravno dobila status mesta, enak drugim mestom na Štajerskem. Dobrih dvajset let kasneje jim je vojvoda Rudolf IV. Ustanovnik podelil iste pravice in svoboščine, kot so jih imeli meščani Radgone, vendar le do preklica,³⁰ o katerem pa ni nič znanega.

Od 1339 dalje se Bistrica imenuje vedno le mesto, njen stari, še ves srednji vek uporabljeni pečat iz 13. stoletja pa je sedaj »pečat mesta Bistrice« (der erbern

Herzogtums Steiermark I/1, Nr. 253. – J. Koropec v *Kroniki* 5, 1957, str. 23–24: mariborski (!) župan (!) Štefan.

²³ Že obzidano mesto Ljubljana se še 1285 imenuje »opidum« – prim. listino 1285 III. 6. v *Gradivu* za zgod. Ljubljane IX, št. 6.

²⁴ *Regesten d. Herz. Steiermark I/1*, 331.

²⁵ Ravno tam, št. 493.

²⁶ Listina 1313 II. 18. Št. Vid v *Monumenta hist. ducatus Carinthiae VIII*, Nr. 145.

²⁷ Listina 1320, marec 23. s. l. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Fond Žiče, št. 1868a.

²⁸ Listina 1321, oktober 18. s. l. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Fond Žiče, št. 1893.

²⁹ Listina 1339, december 1. Gradec, objavil J. Zahn v *Steirische Geschichtsblätter II*, 1881, S. 176–177.

³⁰ Listina 1360, april 1. Ljubljana, objavil J. Zahn v *Steirische Geschichtsblätter III*, 1882, S. 224.

³¹ Listina 1373, december 31. s. l. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, št. 3183c.

stat ze Veustricz insigel), kot je to omenjeno npr. v listini iz leta 1373. Takrat je meščan Tomaž Parger prodal

župniku klet in prazno zemljišče v »mestu Bistrici« (za Veustricz in der stat).³¹

PEČATI IN GRBI

Najstarejša podoba kasnejšega grba Bistrice je torej na pečatu iz druge polovice 13. stoletja, ohranjenem prvič na listini iz leta 1310.³² V osrednjem okroglem delu pečata je spredaj spodaj sorazmerno (2:1) nizko mestno obzidje s petimi cinami (zobčastimi nadzidki). Sredi obzidja so trije polkrožni romanski vratni oboki, od katerih je srednji širši od stranskih. Vrata ali mrežne zapore niso vidne. Za tem obzidjem je v sredini visok štirioglat stolp, ki ima v sredini okno, katerega polkrožni obok deli v dva dela, podobno kot pri romanski bifori na pečatu Ljubljane iz 13. stoletja.³³ Na vrhu stolpa je daleč navzven segajoča galerija s štirimi širokimi cinami, ki izpolnjuje zgornji polkrožni del pečatne sredine. Ob straneh tega osrednjega stolpa sta manjša stolpa s širokima, navzven segajočima policama in po tremi polkrožnimi okrasi (oboki?), na vrhu pa koničasti strehi iz več zloženih stranic ter velikima krogla na vrhu. Celotna podoba obzidja in stolpov je zasnovana strogo simetrično (Slika 1).

Sl. 1 Pečat mesta (Slovenske) Bistrice iz druge polovice 13. stoletja

Taka podoba obzidja in stolpov je značilna za mestne pečate 13. in 14. stoletja. Kaže predvsem na to, da je mesto že bilo obdano z obzidjem in stolpi. To je tudi glavna razlika med mesti in trgi, ki običajno niso bili obzidani.³⁴ Domneva, da je tu prikazana realistična, čeprav shematična podoba takratnih bistriških stolpov in obzidja z mestnimi vrati³⁵ je dokaj tvegana, kajti tudi pri tej podobi gre pač za značilno shematično simetrično

upodobitev mestnega obzidja in stolpov s cinami, kot jih srečamo na številnih pečatih tudi drugih mest kot simboličnih mestne avtonomije.³⁶ Da je treba ta bistriški pečat postaviti še v 13. stoletje, je menil tudi znani raziskovalec srednjeveških mestnih pečatov E. Melly,³⁷ čeprav mu ni bila znana omemba bistriškega pečata v listini iz l. 1297. Omenil sem že, da oblikovanje obzidja in stolpov, zlasti streh obeh stranskih stolpov na tem pečatu močno spominja na podobo obzidja in stolpov v pečatu koroškega mesta Breže, omenjenega že 1261, ohranjenega pa iz 1265.³⁸ Bistriško mestno obzidje z več mestnimi vrati, s stolpi in obrambnim jarkom omenja še leta 1487 oglejski vizitator Paolo Santonino.³⁹

Ta pečat je mesto uporabljalo potem še ves srednji vek. Ohranjen je zelo lep odtis na listini iz leta 1460,⁴⁰ omenja pa se še leta 1497.⁴¹

Prvič srečamo podobo bistriškega mestnega grba leta 1567, ko je izdal Zaharija Bartsch v Gradcu svojo grbovnico štajerske duhovščine, plemstva in mest, kot so bili grbi takrat naslikani v deželni hiši v Gradcu.⁴² Ne samo da je tu podoba iz bistriškega pečata postavljena v grbovni ščit in predstavlja tako sedaj pravi mestni grb, ampak najdemo na tej podobi prvič tudi barve grba, ki jih seveda na pečatu ni moč razbrati. Grb Bistrice – tudi tedaj 1567 še ne »Slovenske« Bistrice – predstavljajo »v rdečem (grbovnem polju) na zelenem trohribu trije enako visoki okrogli ločeni srebrni stolpi s cinami na vrhu in rdečimi koničastimi strehami« (Slika 2). Tu je torej podoba iz starega pečata prvič upodobljena kot grb Bistrice. Tak razvoj grbov iz podob na starih krajevnih pečatih srečamo pri večini naših mest in trgov, v glavnem od 15. stoletja dalje, tako npr. pri Mariboru, Ljubljani, Kamniku in drugih.⁴³

Tako upodobljen grb Bistrice pa se precej razlikuje od stare podobe na pečatu iz 13. stoletja. Predvsem je odpadlo mestno obzidje s tremi vrati v ospredju, sledovi so vidni na vsakem od treh stolpov samo v obliki spodnjih zidnih vencev. Obzidje in stolpi ne počivajo več na obodu notranjega pečatnega kroga, ampak po navadi 15. in 16. stoletja že na treh zelenih gričih oz. trohribu, od katerih je bil srednji redno nekoliko višji. Stolpi so popolnoma ločeni in enako visoki, srednji je morda za spoznanje širši. Ozadje grba je tu rdeče, stolpi pa srebrni oziroma beli, kar pomeni v heraldiki isto. Taka razdelitev barv ustreza tudi takratnim heraldičnim pravilom, ko je na barvo (tukaj rdeča) morala priti kovina (tukaj srebro)

³⁶ Melly o. d., str. 176–178; G. Bascapé, Sigillografia, Milano 1969, p. 197–200, 205–206.

³⁷ Melly o. d., str. 80.

³⁸ Gl. opombo 16.

³⁹ G. Vale, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487, Vatikan 1943, p. 251 (Studi e testi 103).

⁴⁰ Listina 1460, junij 23. s.l. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, Fond Žiže, št. 6805.

⁴¹ Listina 1497, oktober 1. s.l. v: I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, III. Theil, 1886, S. 239–247.

⁴² Zacharias Bartsch, Wappen Buch darinen aller geistlichen Prelaten, Herren vnd Landleut auch der Stett des loeblichen Fuerstenthumbs Steyer Wappen vnd Insignia mit ihren farben nach ordnung wie die im Landthaus zu Graetz angemahlt zu finden. Gedruckt zu Grätz durch Zachariam Bartsch Formschneider (1567), ponatis Graz 1880 in 1893.

⁴³ B. Otorepec, Grb in pečat mesta Loža, Notranjski listi I, 1977, str. 65.

⁴⁴ Grbovi Jugoslavije, edicija Kava Hag d. d. Zagreb (1932), br. 47.

³² Gl. opombo 20.

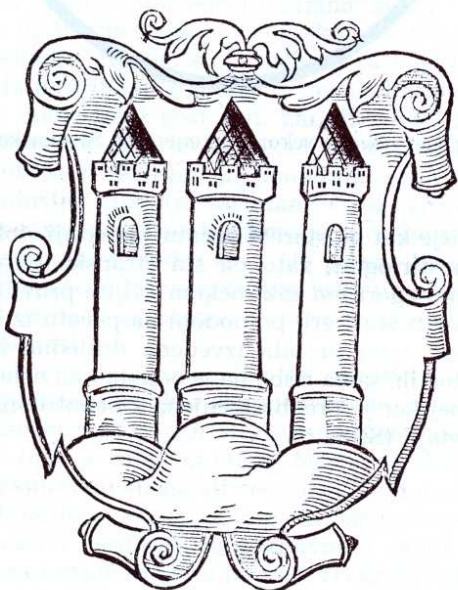
³³ M. Kos, Pečat in grb mesta Ljubljane, Zbornik za umetnostno zgodovino 19, 1943, str. 40.

³⁴ Zwitter o. d., str. 222.

³⁵ J. Koropec, Slovenjebistriški svet v XIV. in XV. stoletju, Kronika 13, 1965, str. 156.

ali obratno. Kot zanimivost je treba omeniti, da je zgodovinar E. Laszowski 1932 ob pripravi edicije krajevnih grbov Jugoslavije napačno lokaliziral Bartschev podpis pod grbom, tj. »Die Statt Feisteritz,« kot grb Bohinjske Bistrice,⁴⁴ ki kot vas seveda nikoli ni imela svojega grba!

Na dopisu mesta Slovenske Bistrice iz leta 1612⁴⁵ je ohranjen slab odtis malega mestnega pečata, ki ga je mesto uporabljalo za pečatenje raznih manj pomembnih dopisov in aktov, kot je bila to takrat navada pri manjših krajevnih pečatih. Bil je okrogel, s premerom samo 23 mm. V trolistu stojijo tu trije ločeni, okrogli stopi, od katerih je srednji malo višji. Zaradi slabega odtisa ni videti, na čem stolpi stojijo, vsekakor pa ni obzidja in mestnih vrat v ospredju. Napisa ob robu ni, le na vsaki strani trolista sta mali črki s – f, morda začetnici za »statt Feistriz.«

Sl. 2 Grb mesta (Slovenske) Bistrice iz leta 1567

Ko je leta 1763 izvedena uradna anketa o uporabljanih krajevnih pečatih in grbih na Štajerskem, je mesto Slovenska Bistrica odgovorilo, da »ima od starih časov uporabljan mestni pečat, na katerem so trije stolpi,«⁴⁶ brez opisa barv grba, in priložilo odtis pečata, znanega že iz dopisa iz 1612. Na tem odtisu je moč razbrati, da ima srednji stolp zgoraj na vrhu tri cine, stranska dva pa koničasti strehi. Napis ali letnica tudi tu manjkata. Ker niso priložili odtisa starega mestnega pečata iz 13. stoletja je očitno, da je bil v tem času že izgubljen.

Na naslednjo podobo grba mesta Slovenska Bistrica naletimo leta 1822, ko je C. Schmutz v I. zvezku svojega Historično-topografskega leksikona Štajerske objavil grbe vseh štajerskih mest.⁴⁷ Kot vsi je tudi grb Slovenske Bistrice izdelan le v črno-beli risbi: iz zidovja iz velikih kamnitih kvadrov brez vrat se dvigajo trije okrogli stolpi, od katerih je srednji višji in ima na vrhu tri cine, stranska dva pa koničasti strehi. V srednjem stolpu je videti manjše pravokotno okno. Vsi trije stolpi so opasani s precej širokimi venčnimi zidci. Nekdanje obzidje s cinami in tremi vrati se je torej tudi tu spremenilo v ravno zidovje kot podlago vsem trem stolpom. Ta Schmutzov grb je očitno povzet po mestnem pečatu iz začetka 17. stoletja, ki smo ga omenili zgoraj (Slika 3).

⁴³ Dopis 1612, marec 10. Slovenska Bistrica, Štajerski deželni arhiv, Sachabteilung der Innerösterreich. Hofkammer, Karton 51, Heft 22 – Windisch Feistriz.

⁴⁶ Štajerski deželni arhiv, Siegelsammlung 1763.

⁴⁷ C. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon der Steyermark I. Theil, 1822.

Podoben, a delno precej spremenjen grb mesta Slovenske Bistrice prinaša Widimsky v svoji knjigi o mestnih grbih avstrijskega cesarstva, objavljeni leta 1864.⁴⁸ V uvodnem zgodovinskem delu pravilno pravi, da je bila Bistrica mesto že konec 13. stoletja. Znan mu je bila listina iz leta 1310 z mestnim pečatom Bistrice, za katerega trdi, da je bil na njem že mestni grb v obliki treh srebrnih stolpov, povezanih z mestnim obzidjem s cinami, kar vse je stalo na travnati podlagi; srednji stolp je bil višji in je imel na vrhu cine, enako kot stranska, ki pa sta imela še rdeči koničasti strehi z zlatima gumboma in zastavicama na vrhu, cela podoba pa je bila v zelenem ščitu. Za razliko od starejšega Bartscha iz leta 1567 je grbovno polje tu označeno kot zeleno in ne rdeče. Tudi risba v prilogi res kaže zelen ščit bistriškega grba, v katerem stojijo na rjavi (!) podlagi trije okrogli stolpi, zadaj povezani (!) z obzidjem. Spodnji deli stolpov so do tretjine višine iz klesanih kamnitih kvadrov, ki se zgoraj zaključujejo s cinami, kar vse bi naj spominjalo na nekdanje obzidje s cinami v ospredju. Srednji stolp je višji in ima na vrhu pet cin, v dveh nadstropjih pa v vsakem po tri pravokotna okna. Stranska stolpa imata samo po dve okni nad strelnimi linama, na vrhu pa cine, koničasto streho s kroglama in zastavicama na vrhu. Kljub temu torej, da je ta avtor poznal stari pečat z listine iz leta 1310 in podobo na njem, pa je bistriški grb prikrojil po svoje. Namesto starejše rdeče barve ščita ima svojevotjno zeleno, obzidje s cinami je vključil v stolpe, vrata je sploh opustil, na vrha stranskih stolpov pa dodal še zastavice ter povečal število oken in tako grb popolnoma prikrojil okusu in navadam svojega časa, brez prevelikega ozira na njegovo historično podobo.

Sl. 3 Grb mesta Slovenske Bistrice iz leta 1822

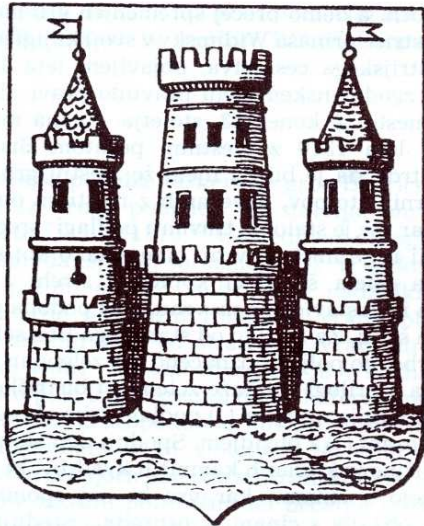
Po Widimskem je prevzel podobo bistriškega grba tudi H. G. Ströhl v svojem delu o mestnih grbih Avstro-Ogrske, ki je izšlo leta 1904.⁴⁹ Tudi on je poznal listino z mestnim pečatom iz 1310. Navaja, da ima Bartsch 1567 rdeče polje ščita in znan mu je bil celo mali pečat iz začetka 17. stoletja – in vendarle prinaša točen posnetek grba po Widimskem! (Slika 4).

⁴⁸ V. R. Widimsky, Städtewappen des österr. Kaiserstaates, IV. Herzogthum Steiermark, Wien 1864, S. 28–29, Nr. 19.

⁴⁹ H. G. Ströhl, Städte-Wappen von Österreich-Ungarn, Wien 1942 S. 39.

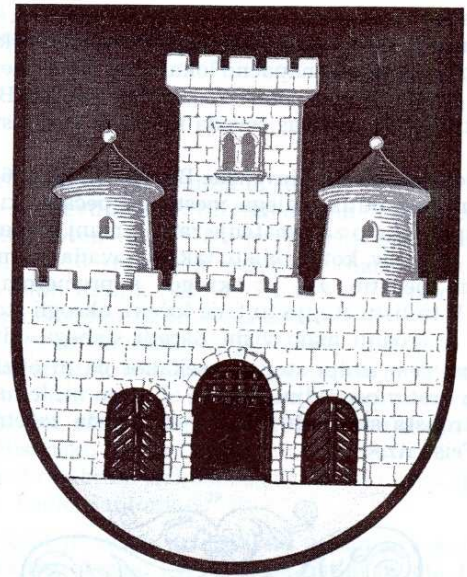
⁵⁰ Kobel-Pirchegger o. d., S. 304–305.

Razprava je bila napisana že leta 1984. Zato primerjaj še: B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana 1988, str. 186–190.

Sl. 4 Grb Slovenske Bistrice iz leta 1904

Končno sta L. Kobel kot slikar in H. Pirchegger kot zgodovinar v knjigi o štajerskih krajevnih grbih iz leta 1954⁵⁰ skušala kolikor toliko pravilno rekonstruirati stari grb Bistrice po omenjenem mestnem pečatu iz leta 1310, glede barv pa sta se držala starejšega Bartscha iz leta 1567. Toda kljub temu da pišeta, da ima Bartsch na zelenem trohrību tri ločene srebrne stolpe, je tu obzidje s tremi vrati postavljeno na rjavo podlago! Razen tega je obzidje z vrati, od katerih so samo srednja odprta,

Sl. 5 Primer novejšje rekonstrukcije grba Slovenske Bistrice

precej višje kot na starem pečatu. Osrednji stolp je sicer pravilno štirioglat, zato pa sta stranska okrogla in z drugačnim zgornjim zaključkom. Kljub pravilni odločitvi, obnoviti stari grb po podobi na pečatu iz leta 1310, ta obnova torej ni bila izvedena dosledno in v vseh podrobnostih, sama risba pa je popolnoma neheraldična, še posebej ker je preobremenjena s nepotrebni risarskimi detajli (Slika 5).

POVZETEK

V prvem delu razprave skuša avtor ugotoviti, kdaj je Slovenska Bistrica – v srednjem veku vedno le Bistrica – postala trg oziroma mesto, ki je imelo kot pravna oseba pravico do lastnega pečata za pečatenje listin svojih meščanov. Na podlagi raznih omemb Bistrice od leta 1227 dalje, zlasti pa listine iz 1297, ugotavlja, da je imela statut mesta že konec 13. stoletja, sigurno pa 1310 oz. 1311, ko sta bili dve listini že pečateni z mestnim pečatom in napisom: SIGILLVM CIUIVM DE VEVSTRIN. Podoba na tem pečatu prikazuje v ospredju obzidje s tremi vratnimi oboki, v ozadju pa višji osrednji stolp s cinami na vrhu in dvema manjšima stolpoma ob strani.

V drugem delu razprave je prikazan razvoj te podobe na starem pečatu v pravi mestni grb v ščitu, ki se kot tak prvič pojavi v grbovnici Zaharije Bartscha iz 1567 in to z barvami: trije srebrni oz. beli stolpi v rdečem polju. Druge variante grba prinašajo potem še mali mestni pečat iz 1612, Schmutzov Historično-topografski leksikon Štajerske iz 1822, Widimskyjeva knjiga o mestnih grbih avstrijskega cesarstva iz 1864 ter Ströhllova iz 1904. V delu L. Kobla in H. Pircheggerja o štajerskih krajevnih grbih iz 1954 je objavljena rekonstrukcija mestnega grba po starem srednjeveškem pečatu.

DAS STADTWAPPEN VON SLOVENSKA BISTRICA

Zusammenfassung

Im ersten Teil der Abhandlung versucht der Verfasser zu ermitteln, wann Slovenska Bistrica – im Mittelalter nur Bistrica – zum Markt bzw. zur Stadt erhoben wurde mit dem Recht auf ein eigenes Siegel zum Siegeln der Urkunden der Stadtbewohner. Aufgrund von verschiedenen Erwähnungen von Bistrica seit 1227 und besonders der Urkunde aus 1297 wird festgestellt, daß Bistrica schon Ende des 13. Jahrhunderts bzw. 1310 oder 1311 Stadtstatus hatte, damals wurden bereits zwei Urkunden mit dem Stadtsiegel mit der Inschrift SIGILLVM CIUIVM DE VEVSTRIN gesiegelt. Auf dem Siegel ist außerdem im Vordergrund der Darstellung eine Stadtmauer mit drei Torbögen und im Hintergrund ein höherer Zentralturm mit Zinnen und zwei flankierenden kleineren Türmen abgebildet.

Im zweiten Abhandlungsteil wird die Entwicklung dieser Darstellung auf dem alten Siegel zu einem echten Stadtwappen im Schild geschildert, das als solches erstmals im Wappenbuch von Zaharija Bartsch aus 1567 vorkommt und zwar in Farben: drei silbrige bzw. weiße Türme auf rotem Feld. Andere Wappenvarianten kommen dann noch auf dem kleinen Stadtwappen aus 1612, im Schmutzschens Historisch-topographischen Lexikon der Steiermark aus 1822, im Widimskyschen Buch über die Stadtwappen des österreichischen Kaiserreichs aus 1864 und dem Ströhl'schen Werk aus 1904 vor. Im Werk von L. Kobl und H. Pirchegger über die Ortswappen der Steiermark aus 1954 ist eine Rekonstruktion des Stadtwappens nach dem alten mittelalterlichen Stadtsiegel veröffentlicht.

KRATKA ZGODOVINA GROFOV ATTEMS

ULRIKE FRANK, FERDO ŠERBELJ

Zgodovina plemiškega rodu Attems je zelo obsežna, kajti rod se je v večstoletnem razvoju delil v številne družinske veje z več kot dvatisoč osebami. Zato je v tem prispevku poudarek na svetokriški veji Attemsov, imenovani po Svetem Križu (Vipavski Križ). Člani te veje, Attensi-Svetokriški (Attems-Heiligenkreuz) pa so se trajno zapisali v bogato zgodovino dežele Štajerske.

Izvor rodbine Attems je, kot pri večini starih plemiških družin, zavrit v temo. Po ugotovitvah nekaterih zgodovinarjev izhaja rod iz nemške družine grofov Montfort iz Kostance. Schönlebnova Genealogija družine Attems, natisnjena v Ljubljani leta 1681, pa zastopa na temelju nekega rokopisa iz Čedadna mnenje, da izvira rod s Frankovskega. Dejansko je grb frankovskih knezov enak grbu Attemsov in še danes sestavni del grba bavarske dežele: srebrni trizob na rdečem polju. Simbolika grba ni znana. Njegova preprosta risba morda podobno kot pri številnih drugih

starih grbih izvira iz oblike ščitne obloge, medtem ko so barve – kot razpoznavni znak – poljubno izbrane.

Na temelju skromnih srednjeveških listin si je mogoče ustvariti naslednjo sliko:

Dedni grad Attemsov je grad *Attimis* (slov. Ahten, nem. Attems) severovzhodno od Vidma na Furlanskem, danes obnovljena razvalina. Mejni grof Atto, pravnik italijanskega kralja Berengarja II., je dal zgraditi grad, ki se je po njem imenoval »grad Atto«. V listinah nastopa ime različno: *Atthymis*, *Attimis*, *Attempts*, *Attens*, *Attems*.

Neka listina iz čedadskega kapiteljskega arhiva imenuje leta 1106 neki grad na Furlanskem *castrum... di dicitur Attens*. Salzburški nadškof Berthold Mosburški ga je poklonil svojima sorodnikoma Konradu in Matildi. Potem je imel grad *Attimis* v lasti nekdanji toskanski mejni grof, ki ga je leta 1170 podaril oglejskemu patriarhu. Istega leta je dal patriarh Ulrik II. grad v fevd bratoma Arbu in Henriku, po rodu s Švabskega, ki sta se poslej imenovala po gradu.

ZGODOVINA RODBINE DO IGNACA MARIJE I. (1652–1732)

Za ustanovitelja rodbine velja *Henrik* (umrl 1193), ker je bil njegov brat *Arbo* brez potomstva. Henrikov rod se je razširil po Furlaniji in Avstrijskem.

V prvi polovici 13. stoletja se je rod razcepil na dve debli *Attems-Orso* in *Attems-Tridente*. Imela sta vsak svoj grb in si menjavala sedež v furlanskem parlamentu.

Prvi rod, ki je živel samo v Furlaniji, se je cepil v štiri veje z okoli petsto znanimi osebami, in vse štiri veje so do prve četrtine 19. stoletja izumrle.

Drugi rod *Attems-Tridente* pa se je delil na čedadsko (izumrla 1835); goriško s podgorsko in pečansko (slednja izumrla 1808); gruarsko (izumrla 1678); svetokriško z ločniško in tancenberško (slednja izumrla 1767) ter štajersko vejo, ki se je sredi 18. stoletja cepila še v bistriško in gestinško.

Iz rodu *Attems-Tridente* izhaja *Nikolaj* (1424–83), ki je imel v zakonu z Marijo Magdaleno Brazzaco sinova *Friderika* (1447–1517) in *Lenarta* (1449–1529). Zadnji je

Na vrhu hriba je že od daleč vidna ruševina gradu *Attimis* v Furlaniji, od koder je izšel razvejan plemiški rod *Attemsov* (foto F. Šerbelj, 1990)

bil utemeljitelj rodu Attimis-Maniago, ki je živel predvsem v Furlaniji in izumrl 1949. Friderik pa je začetnik razvejane rodbine avstrijskih Attemsov.

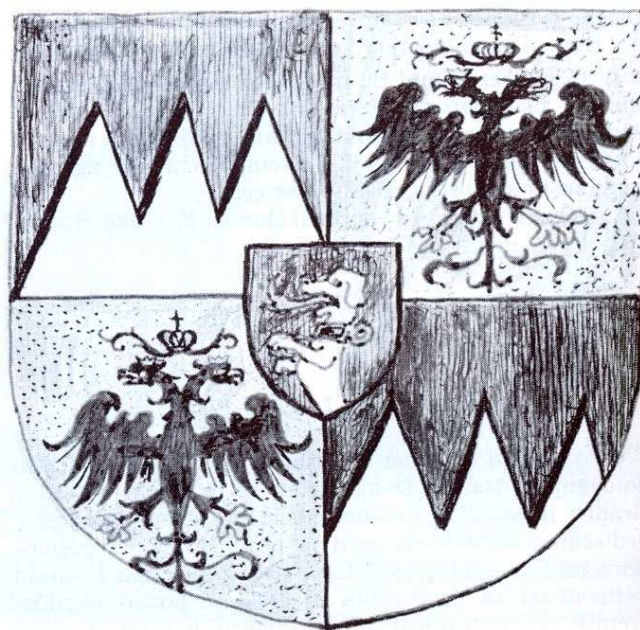
Potem ko so Benečani zavzeli Furlanijo, je del rodbine ostal na gradu Attimis, Friderik pa se je preselil v Gorico in leta 1473 postal kancler zadnjega goriškega grofa Lenarta. Po Lenartovi smrti leta 1500 je cesar Maksimilijan I. Friderika imenoval za namestnika te grofije; leta 1506 je postal še notranjeavstrijski regent. Friderikova sinova pa sta bila začetnika podvej: *Ulvin Wolfgang* je utemeljil pečansko (Petzenstein, im. po kraju Peč v bližini Mirna pri Gorici). Friderikov prvorojenec *Hieronim* (1477–1556) pa je utemeljitelj svetokriške (Heiligenkreuz). Hieronim je v letih od 1531 do 1544 opravljal službo goriškega deželnega glavarja. Leta 1544 je postal regent notranjeavstrijske vlade. Vendar se ni povzpel samo do teh visokih vladnih mest, ampak se je kasneje uveljavil tudi v diplomatski službi. Leta 1533 je bil zaradi pogajanj z Benečani cesarski poslanec na kongresu v Tridentu, pozneje pa pooblaščenec pri mirovnih pogajanjih med Avstrijo in Benetkami. Leta 1540 je podaril vrh Skalnice za postavitve Marijine božjepotne cerkve na Sveti gori nad Gorico.

Njegov najmlajši sin *Jakob Adam* (1526–1590), je dosegel 1565 čast deželnega glavarja in cesarskega upravitelja gradiščanske grofije. Cesar Maksimilijan II. ga je 4. septembra 1571 povzdignil v viteza zlate ostroge.

Leta 1582 se je zgodil za nadaljnjo zgodovino družine Attems pomemben dogodek. Notranjeavstrijski nadvojvoda Karel je poklical Jakoba Adama na svoj dvor v Gradec. Tako so prišli Attemsi v službeno povezavo z vojvodskim dvorom v Gradcu in s cesarskim dvorom v Pragi in na Dunaju. Udomačili so se na Štajerskem in s porokami pomnožili svojo posest, v življenju stanov pa so si pridbivali vedno večji ugled.

Nadvojvoda Karel je Jakoba Adama imenoval za prvega dvorjana in vzgojitelja svojega sina Ferdinanda, kasnejšega cesarja Ferdinanda II. Pisma nadvojvodove družine vzgojitelju odkrivajo dobre odnose, ki so vladali med njimi.

Prvorojenec Jakoba Adama, Herman (1564–1611), je mladost preživel v Gorici, kasneje je s svojim očetom prišel na nadvojvodski dvor v Gradcu. Tu mu je nadvojvoda Karel podelil službo komornika, ki jo je opravljal do nadvojvodove smrti leta 1590. Pozneje je postal dvorni komorni svetnik in bil nekaj časa celo predsednik dvorne komore (1596). Dne 17. februarja 1597 je bil pooblaščen, da sprejme poklonitev Goriške in z njo povezanih pokrajinj za še mladoletnega nadvojvoda Ferdinanda. Leta 1607 ga je cesar Rudolf II. poklical na

Veliki družinski grb grofov Attems iz leta 1630

dvor v Prago, čeprav si je sam želel postati poslanec v Benetkah, in ga imenoval za tajnega svetnika in prvega dvornega mojstra. Ko mu je dopustil, da mu sporoča zadeve, ki niso zadevale vsega zbora, ampak samo cesarja, mu je izkazal popolno zaupanje. Herman je bil tako premožen, da je leta 1589 nadvojvodi Karlu posodil 90.000 goldinarjev in nadvojvoda mu je zato zastavil dohodke goriškega komornega urbarja.

Od grofa Henrika Matije Thurna je Herman leta 1605 kupil gospostvo Sveti Križ (Vipavski Križ). Hermanove zasluge za habsburško hišo pa je notranjeavstrijski nadvojvoda Ferdinand nagradil s tem, da ga je leta 1605 povzdignil v baronski stan z dednim naslovom »gospod Svetokriški«.

Šesti september 1630 je eden najpomembnejših datumov družinske zgodovine. Z diplomom cesarja Ferdinanda II. je bila Uršula, vdova Hermana Attemsa (umrlega 1611), z otroki in vsemi zakonitimi potomci obeh spolov za večne čase povzdignjena v grofovski stan.

Najstarejši Hermanov sin *Janez Friderik* (1593–1663) se je izkazal kot hraber vojak. Boril se je na cesarski strani v vojni proti Benetkam v letih 1615–1617 ter v bitki na Beli gori 1620 in pri zavzetju Mantove 1630.

Leta 1626 je bil Friderik že konjeniški polkovnik, v letih 1630 do 1636 cesarjev dvorni vojaški svetovalec in

Vipavski (Sveti) Križ, od koder je izšla štajersja veja Attemsov Svetokriških. Grad je od leta 1864 v ruševinah (foto F. Šerbelj, 1990)

končno poslanec na mantovskem in lotarinškem dvoru.

S svojo marljivostjo si je pridobil cesarjevo naklonjenost. Cesar Ferdinand II. mu je leta 1626 podelil grajski mirovni privilegij za gospostva Sveti Križ, Ločnik in Podgoro s polno sodno oblastjo tako zanj kot za njegove potomce. Leta 1636 je v Svetem Križu dal zgraditi kapucinski samostan, 1643 pa še cerkev.

Janeza Friderika so sprejeli stanovi Koroške, Štajer-

ske, Spodnje Avstrije in Kranjske v zbor deželnih stanov, in sicer v plemiški stan. Tako je postal trajno povezan s temi dednimi deželami avstrijske hiše.

V tretjem zakonu s Frančiško, mejno grofico Strozzi, je imel Friderik sinova Franca Antona in Ignaca Marijo. *Franc Anton* (1645–1704) je nadaljeval goriško vejo Attemsov Svetokriških, *Ignac Marija* pa je bil utemeljitelj štajerske veje Attemsov Svetokriških.

ŠTAJERSKA VEJA GROFOV ATTEMSOV SVETOKRIŠKIH

Ignac Marija I. (1652–1732)

Po študiju v Gorici in Gradcu je odšel na študijsko potovanje v Italijo. Dvajsetleten se je zatem naselil v Gradcu in stopil v državno službo. Kariero je začel z dediščino 33.000 fl., ob smrti pa je zapustil veliko premoženje milijon goldinarjev. Leta 1680 ga je cesar Leopold I. imenoval za komornika in 1683 je postal resnični svetnik pri notranjeavstrijski dvorni komori. V času turških vojn so ga stanovi postavili za glavnega intendanta Štajerske. To službo je opravljal do leta 1703. Za vlade cesarja Karla VI. je postal predsednik in ravnatelj notranjeavstrijskega tajnega sveta.

Po naselitvi v deželnem središču Gradcu si je Ignac Marija utrdil položaj z nakupi posestev. Od upnikov Janeza Erazma grofa Tattenbacha je leta 1681 kupil Štatenberg in leto pozneje še Podčetrtek in posest Neswisch. Leta 1691 se je Attemsova posest povečala z gospostvom Hartenštajn in uradom Pilštajn. Na skrajnem južnem koncu Štajerske je leta 1694 kupil Brežice, potem

nekaj hiš v ulici Sackgasse v Gradcu in leta 1707 gospostvo Gösting s posestjo Aigen. Ob poroki z drugo ženo, Kristino Krescencijo grofico Herberstein, je leta 1715 pridobil grad Vurberk. Leta 1717 je kupil grad v Slovenski Bistrici in 1721 še grad Rajhenburg (Brestanica).

Bil je velikodušen mecen in si je pridobil trajne zasluge kot človek izrednega posluha za umetnost in občudovanja vredne gradbene vneme.

Z nakupom Štatenberga (1681), se je Ignac Marija še posebej posvetil tej posesti. Po ugotovitvah dr. Sergeja Vrišerja je začel z gradnjo novega (današnjega) Štatenberga v Dravinjski dolini že konec 17. stoletja Ignac Marija.¹ Torej je reprezentančni dvorec rezultat ambicioznih podjetij Ignaca Marije in ne šele njegovega sina Franca Dizme Attemsa, kakor se je mislilo doslej. Ta ugotovitev pa seveda postavlja Ignaca Marijo na pomembnejše mesto med plemstvom v kulturni podobi Štajerske. Kot graditelj Štatenberga se omenja arhitekt Camecini, kot avtor fresk pa Joanecky.

Morda že kmalu zatem ko je Ignac Marija pridobil brežiški grad (1694), je dal poslikati viteško dvorano. Poslikava dvorane se pripisuje F. K. Rembu, ki se je leta 1674 rodil v Radovljici in Ignac Marija ga je na svoje stroške šolal v Italiji. Leta 1707 je Attems v pismu dvorni komori zapisal, da je slikarja Remba pred mnogimi leti najel in ga imel dolgo pri sebi. Za svojega mecena je Remb naslikal okoli trideset stenskih in osem stropnih slik ter trinajst sopraport. Pomembna so Rembova dela v Attemsovi palači v Gradcu, kjer je sprejemne prostore v pritličju in prvem nadstropju okrasil z alegorično-mitološkimi prizori. S to palačo v Sackgasse je Attems zapustil Gradcu sijajen spomenik baročnega časa.

Ignac Marija je še naprej skrbel za svoj grad v Brežicah. Po letu 1715 je naročil F. I. Flurerju poslikavo stopnišča in grajske kapele.

Grad v Slovenski Bistrici je Ignac Marija kupil leta 1717 od Janeza Jožefa grofa Wildensteina za 78.472 fl. Najprej je bil last deželnega kneza, zatem različnih plemiških družin. Sredi 17. stoletja so ga temeljito prezidali grofje Vetter von der Lilie. Dokončno reprezentančno podobo pa mu je vtisnil podjetni Ignac Marija v letih med 1717 in 1721, ko je Flurer končal s poslikavo viteške dovrane. Okoli leta 1721 je Flurer v istem gradu poslikal še stopnišče in Marijino kapelo. Po požaru gradu Gösting, ki je stal na hribu severovzhodno od Gradca, je dal Ignac Marija v letih 1724–28 zgraditi na vznožju grajskega hriba novo graščino; takoimenovani Neu-Gösting.

Mecenska vnema Ignaca Marije pa se ni omejevala samo na gradnjo in okras gradov in palač, ampak se je posvetil tudi nekaterim cerkvam. Na svoje stroške je dal na novo zgraditi frančiškanski samostan v Brežicah. Leta 1708 je bila z njegovim naročilom poslikana Marijina cerkev v Zagorju pri Pilštanju in freske so pripisane M. von Görzu. Drugemu slikarju J. G. Wagerju pa je leta 1712 naročil poslikavo Marijine cerkve na Slakah pri Podčetrtku. V dvajsetih letih je uredil še Marijino

Slikar F. K. Remb je na alegorični način upodobil Ignaca Marijo I. s tremi sinovi (zbirka Attems v Gradcu)

¹ O Štatenbergu glej več v tem zborniku v prispevku dr. S. Vrišerja.

Grad v Slovenski Bistrici, ok. 1930
(po razglednici)

Attemsova palača v Gradcu (foto F. Šerbelj, 1990)

Attemsov dvorec Gösting (foto F. Šerbelj, 1990)

kapelo v bistriškem gradu. Z naročili poslikav Marijinih svetišč se je Ignac Marija izkazal kot vnet častilec Brezmadežne, z vsebino poslikanih prizorov pa kot razgledan mož v simbolnem svetu baročne umetnosti.

Z nekaj naštetimi umetniki vidimo, da se je na Ignacovem »dvoru« zvrstilo kar nekaj mojstrov baročnega časa.

V testamentu leta 1727 je Ignac Marija za svojo obsežno posest ustanovil dva fidejkomisa (dedno neprodajno družinsko posest). Prvega za sina Dizmo: družinsko palačo v Gradcu, gospostvo Brežice, Gösting, Slovensko Bistrico in Štatenberg. Drugega za sina Tadeja: gospostvo Podčetrtek, Hartenštajn in Rajhenburg. Dediči so z nadaljnjo širitvijo posesti dosegli, da so v 18. stoletju postali Attemsi največji posestniki na Štajerskem.

Franc Dizma (1688–1750)

Najstarejši sin Ignaca Marije iz prvega zakona z Ano Regino Wurmbrand je igral pomembno vlogo v politiki. Po končanem študiju na leydenski univerzi je postal leta 1712 notranjeavstrijski vladni svetnik. Bil je podpredsednik stanovskega zbora. Cesar Karel VI. ga je leta 1736 imenoval za resničnega tajnega svetnika in podpredsednika notranjeavstrijske dvorne komore, leta 1738 pa za njenega predsednika. Potem ko jo je Marija Terezija razpustila, ga je povzdignila v predsednika vrhovnega notranjeavstrijskega revizorja.

Franc Dizma je še povečal družinsko posest, ko je leta 1736 dokupil posestvi Dornavo in Markovce pri Ptujju.

V letih 1739 do 1743 so dvorec povečali in oplešali, park pa okrasili s številnimi novimi plastikami. Chinoiserije, to je sijajne baročne tapete s kitajskimi motivi, ki jih je dal Franc Dizma izdelati za grajske prostore, so zdaj razstavljene v Pokrajinskem muzeju na Ptujju.

Iz dveh zakonov Franca Dizme sta se razvili dve družinski veji. Leta 1713 se je Franc Dizma poročil z 19-letno Marijo Zofijo grofico Herberstein in prvorojenec Ignac Marija II. je bil ustanovitelj slovenjebistriške veje Attemsov Svetokriških. Po smrti soproge 1715, se je dve leti pozneje poročil z Marijo Julijano grofico Wildenstein in iz tega zakona se je s sinom Marijo Francem, vzporedno z bistriško, razvila še graška veja Gösting.

ATTEMSEI V SLUŽBI SLOVENSKE CERKVE

Jožef Ožbalt (1679–1744)

Okoli 140 članov družine Attems se je posvetilo Cerkvi. Med njimi je znanih 66 redovnic, 6 opatinj, 16 redovnikov in 6 opatov ter nad 40 svetnih duhovnikov. Tristan Attems-Orso je bil jezuit in leta 1748 je umrl na Kitajskem mučeniške smrti in 1906. je bil razglašen za blaženega. Štirje duhovni pa so postali škofje in njihova dejavnost je povezana z zgodovino Cerkve na Slovenskem.

Prvi med njimi je bil lavantinski škof Jožef Ožbalt Attems. Rodil se je 10. januarja 1679 v zakonu Julija Antona Attemsa z Marijo Ano gf. Kuenburg. Jožef je izhajal iz svetokriške veje Attemsov, ki se je s Ferdinandom († 1631) odcepila v ločniško vejo, imenovano po kraju Ločnik (Lucinico) zahodno od Gorice. Ko mu je bilo dve leti, mu je umrl oče. Mati ga je že mladega namenila v vojaški poklic, toda kmalu se je posvetil študiju bogoslovja. Leta 1702 je bil posvečen v duhovnika in sprva je služboval na Furlanskem. Leta 1709 ga je salzburški nadškof Thun imenoval za kanonika v Salzburgu. Ko je leta 1724 lavantinski škof Leopold bar. Firmian postal sekovski škof, ga je na lavantinskem sedežu nasledil Jožef Ožbalt Attems. Salzburški nadškof Harrach je Jožefa Ožbalda 24. februarja posvetil v lavantinskega škofa. Z nastopom službe je kot 42. lavantinski

škof še naprej ohranil salzburški kanonikat. V letu posvetitve, dne 8. junija je Jožef Ožbald razposlal pastirsko pismo, s katerim se je zgovorno predstavil. V tem nastopnem pastirskem pismu je v šestnajstih točkah razložil svoje želje in zahteve. Zavzemal se je, da bi duhovščina zavzeto izpolnjevala svojo pastirsko službo, da bi skrbel za nove duhovne in da bi se zavzemala za potrebe svojih vernikov. V pismu je nadaljeval, naj bodo duhovniki do svojega ljudstva prijazni in lepega vedenja, pri spovedovanju pa naj ne bodo prestrogi. Duhovnikom je zaukazal, naj nosijo tonzuro ter se svojemu stanu primerno obnašajo in oblačijo. Nadalje naj pazijo na pohujšanje, na slabe knjige in na krivoverstvo. Predvsem med plemiškimi duhovniki je bila v tem času še razvada, da so hodili na lov in se udeleževali plesov in te razvade je v pismu posebej naglasil. Iz tega pisma se lepo zrcali značaj plemiča, ki je zavladal cerkveni provinci.

Za izboljšanje gmotnega stanja lavantinske škofije je salzburški nadškof Jožefu Ožbaltu podelil prostijo sv. Mavricija v Brežah na Koroškem, ki so jo potem na sedežu lavantinske škofije dobivali vsi Attemsovi nasledniki.

Po letu dni škofovanja se je Jožef Ožbald lotil prenove škofijske palače, ki jo je z obnovo še precej povečal.

Škof Jožef Ožbalt Attems je umrl v 66. letu starosti 4. maja 1744. Sodobniki so ga opisali kot preudarnega v upravljanju škofije, do sebe skromnega (postavil si ni niti nagrobnika), a radodarnega do drugih; imenovali so ga tudi oče revežev.

Ernest Amadej (1694–1757)

Ljubljanski knezoškof Ernest Amadej Attems se je rodil v Gradcu, 21. decembra 1694 grofu Ignacu Mariji in njegovi prvi ženi grofici Mariji Regini Wurmbrand, kot peti izmed trinajstih otrok. Komaj štirinajstleten je leta 1708 dobil passavski kanonikat. Študiral je v graškem in dunajskem jezuitskem kolegiju ter na Germaniku v Rimu dosegel leta 1715 doktorat iz teologije in filozofije, nato je promoviral še v cerkvenem in državnem pravu. Leta 1724 je bil posvečen v duhovnika, leta 1730 pa je dobil še drugi, salzburški kanonikat. Leta 1733 je postal generalni vikar passavskega škofa za avstrijski del passavske škofije s sedežem na Dunaju. Kot tak je bil leta 1735 posvečen v naslovne škofa, leta 1741 pa ga je cesarica Marija Terezija imenovala za ljubljanskega škofa. Papež je potrdil imenovanje leta 1742, ustoličen je bil 27. marca 1743, kot 18. škof na sedežu ljubljanske škofije.

Ljubljanski knezoškof Ernest Amadej Attems (po izvorniku v nadškofijski palači v Ljubljani)

Kot ljubljanski škof je takoj začel z vizitacijo svoje škofije. Obiskal je tudi težko dostopne župnije, ki jih že desetletja ni nihče vizitiral. Kasneje je prepuščal vizitacije generalnemu vikarju, sam pa je skrbel za redne duhovniške sestanke v Ljubljani in v Gornjem Gradu.

Slovensko je govoril le za silo, vendar je skrbel za to, da so duhovniki poučevali krščanski nauk in imeli pridige v slovenščini.

Kot ponosen plemič je dvignil graščino Goričane na dve nadstropji. V Ljubljani je hotel preurediti škofijski dvorec in je prosil mesto, naj mu prepusti prostore do Ljubljaniče za vrt. Mesto mu ni ustreglo. Užaljen se je preselil v Gornji Grad, kjer je sezidal veličastno cerkev, dolgo 55 m, in dvonadstropno obsežno graščino na mestu stare zgradbe. Za podporo je prosil cesarja in ljubljansko mesto, a zaman. Le kranjski deželni stanovi so darovali lep znesek in tudi cerkve so nabrale znatno vsoto za kritje stroškov. Gornjegrajska cerkev pa je bila dokončana šele po njegovi smrti. Mecenstvo ljubljanskega škofa je razbrati iz popisa njegove zapuščine, ki omenja 591 slik različnih mojstrov. Ernest Amadej je umrl 5. decembra 1757 na poti na Dunaj. Njegovo telo so prepeljali v Gornji Grad in ga tam pokopali.

Karel Mihael (1711–1774)

Najpomembnejši med škofi iz rodu Attems je bil nedvomno Karel Mihael, ki je vodil goriško cerkveno pokrajino kot prvi nadškof v letih od 1752 do 1774. Rojen je bil v Gorici leta 1711 kot peti od devetih otrok v zakonu Janeza Franca Attems Pečanskega in Elizabete Coronini Kronberk. Karel Mihael je bil deležen odlične izobrazbe, najprej v Gradcu, nato v Modeni, kjer je nanj odločilno vplival véliki Ludovico A. Muratori s svojim nazorom, da za praznoverje in nestrpnost ni prostora v veri. Karel Mihael je v Rimu 1753 končal teološke študije in kot gojenec Germanica promoviral za doktorja obojega prava. Naslednje leto je bil posvečen v duhovnika. Sprva je deloval na Švabskem, kjer se je izkazal v pastoralni katehezi, obiskovanju bolnikov, delitvi zakramentov in dejanski ljubezni do revežev.

Ko je dunajski dvor leta 1749 dosegel ločitev habsburških pokrajin od oglejskega patriarhata, je junija 1750 postal Attems apostolski vikar novoustanovljene cerkvene pokrajine s sedežem v Gorici. V škofa ga je 24. avgusta 1750 v Ljubljani posvetil ljubljanski škof Ernest Amadej, sin Ignaca Marije Attems. Karel Mihael je prevzel škofijo, ki je z izjemo ozkega pasu ljubljanske škofije obsegala skoraj ves slovenski jezikovni prostor: velike dele Primorske, Kranjske, Koroške in Spodnje Štajerske.

Leta 1751 je bil kljub ugovoru Benetk oglejski patriarhat ukinjen. Karel Mihael, ki je bil leta 1752 imenovan za prvega goriškega nadškofa in metropolita, je imel pod seboj pet škofov sufraganov, 400 župnij in vikariatov z 2413 cerkvami in 52 oratoriji.

Njegova škofovska služba se je odlikovala predvsem s številnimi vizitacijami, pri katerih je zapisoval tudi probleme vernikov, kot je razvidno iz protokolov, ki jih hrani Goriški nadškofijski arhiv v 24 knjigah. Slovensko Bistrico in okoliške kraje je nadpastir večkrat vizitiral, zadnjikrat leta 1773. Ti pastoralni obiski niso bili birokratske, marveč pastoralne, pedagoške in socialne narave.²

Karel Mihael je pridigal v latinščini, nemščini, slovenščini, italijanščini in furlanščini. Pri svojih vizitacijah je osebno delil zakramente, preverjal pouk in spraševal otroke.

Pospeševal je duhovne vaje in izobraževalne tečaje

² O škofu Karlu Mihaelu Attemsju glej več v tem zborniku v prispevku A. Ožingerja.

Prvi goriški nadškof Karel Mihael Attems. Zasebna last, Ljubljana (foto F. Šerbelj, 1990)

za duhovščino. Leta 1757 je v Gorici odprl duhovniško semenišče.

Posebno pozornost je posvečal bolnikom in ubogim. Za onemogle bolnike in najdenčke je v Gorici zgradil bolnišnico sv. Rafaela in jo podprl z večjimi denarnimi zneski. V svoji škofijski palači je ustanovil prvo goriško tiskarno.

Škofovi svetovalci so bili zvečine slovenskega rodu. Njegov generalni vikar je bil Peter A. Zupančič.

Karel Mihael je bil tudi pospeševalec ekumenstva, zedinjenja katoliške in pravoslavne Cerkve.

Kljub njegovi zelo odločni, Cerkvi zvesti drži v napetem odnosu med Cerkvijo in državo, ga je cesarica Marija Terezija posebej cenila, kar dokazuje živahno dopisovanje med njima. Bil je umerjen »jozefinist«. Prizadeval si je za poenostavljenje in racionalizacijo verskih dolžnosti. Zmanjšal je število praznikov, predvsem zato, ker je bilo kmetom v mesecih glavnih poljedelskih del težko prekinjati poljsko delo.

Izrekel se je proti ukinitvi jezuitskega reda in proti omejitvi redov. Zato je zanimivo, da ga je cesar Jožef II. kljub temu leta 1766 povzdignil za kneza svetega rimskega cesarstva, da bi pokazal, kako ceni njegove zasluge.

Od leta 1770 dalje je moral Karel Mihael zaradi slabega zdravja svoja vizitacijska potovanja delegirati. V pomoč je dobil pomožnega škofa, stolnega dekana Rudolfa Jožeta Edlinga. Kljub temu je iz Gorice še naprej vodil svoje pastoralno delo. Umrl je februarja leta 1774, zadet od kapi, v 63. letu starosti. Pokopan je bil v svojem rodnem mestu Gorici.

Zadnje pastirsko pismo, ganljiv dokument njegove človečnosti, je namenjeno duhovnikom njegove nadškofije. V njem piše: »... torej jih (bolnike) pogosto obiskujte.«

Otokar Marija (1815–1867)

Rodil se je v Gradcu očetu Francu Ks. Karlu Attemsju (– Gösting) in materi Flori gf. Zichy-Vasonykeö. Dvaindvajsetleten je bil posvečen v duhovnika. Bil je doktor bogoslovja in do 1840 kanonik v Salzburgu. Dne 6. nov. 1853 je bil svečano posvečen za sekovskega škofa. Imel je časten naziv papeževega prestolnega asistenta in rimskega meščana. Umrl je 12. aprila 1867 in bil po svoji želji pokopan na Frauenburgu pri Lipici. S spremembami meja škofijskih teritorijev je njegova oblast nad delom slovenskega ozemlja prenehala že leta 1835. Pod njegovim vladikovanjem so se leta 1835 naselili frančiškani v nekdanji avguštinski samostan pri Sveti Trojici (Gradišću) v Slovenskih goricah.

TABELA 1

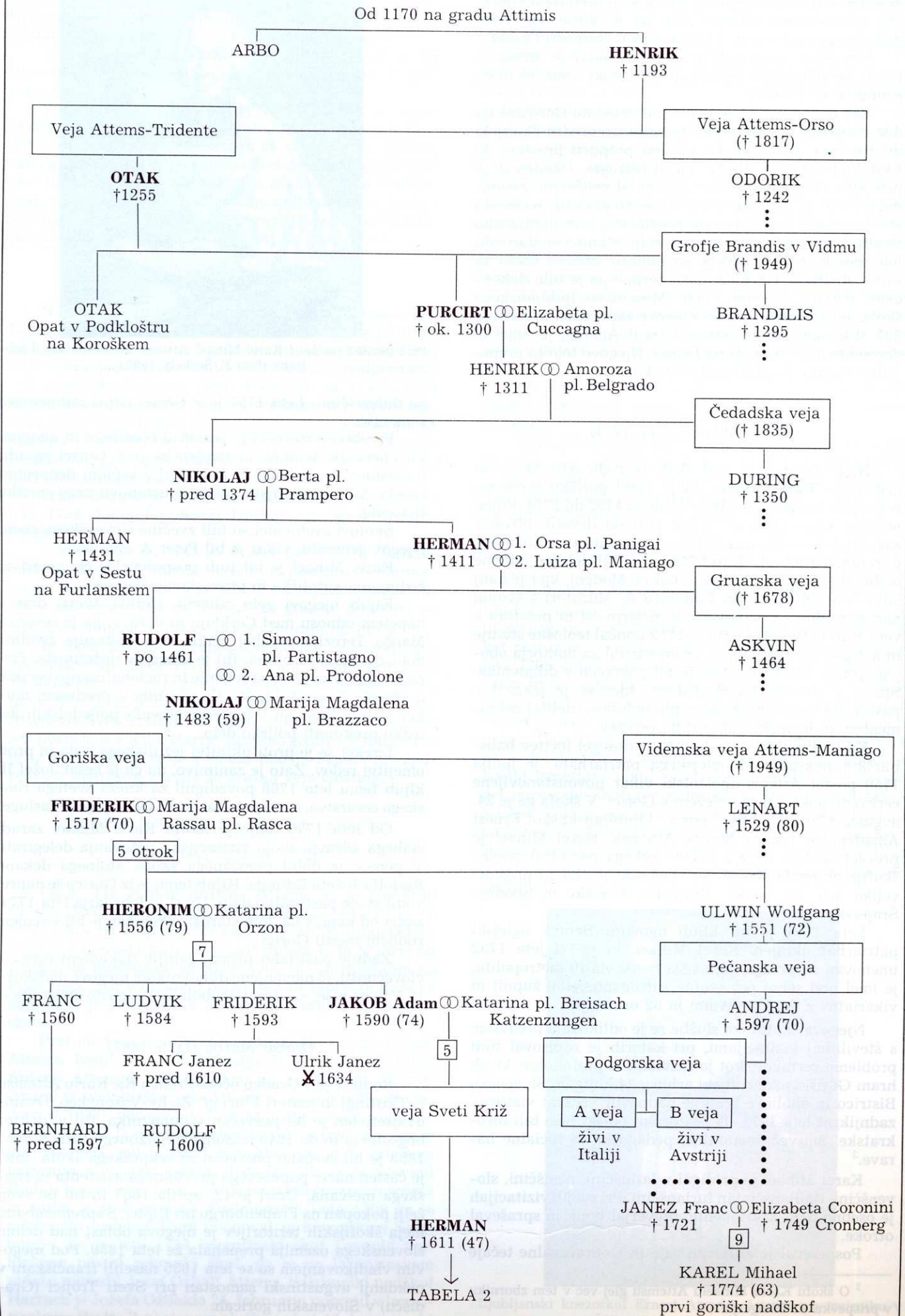

TABELA 2

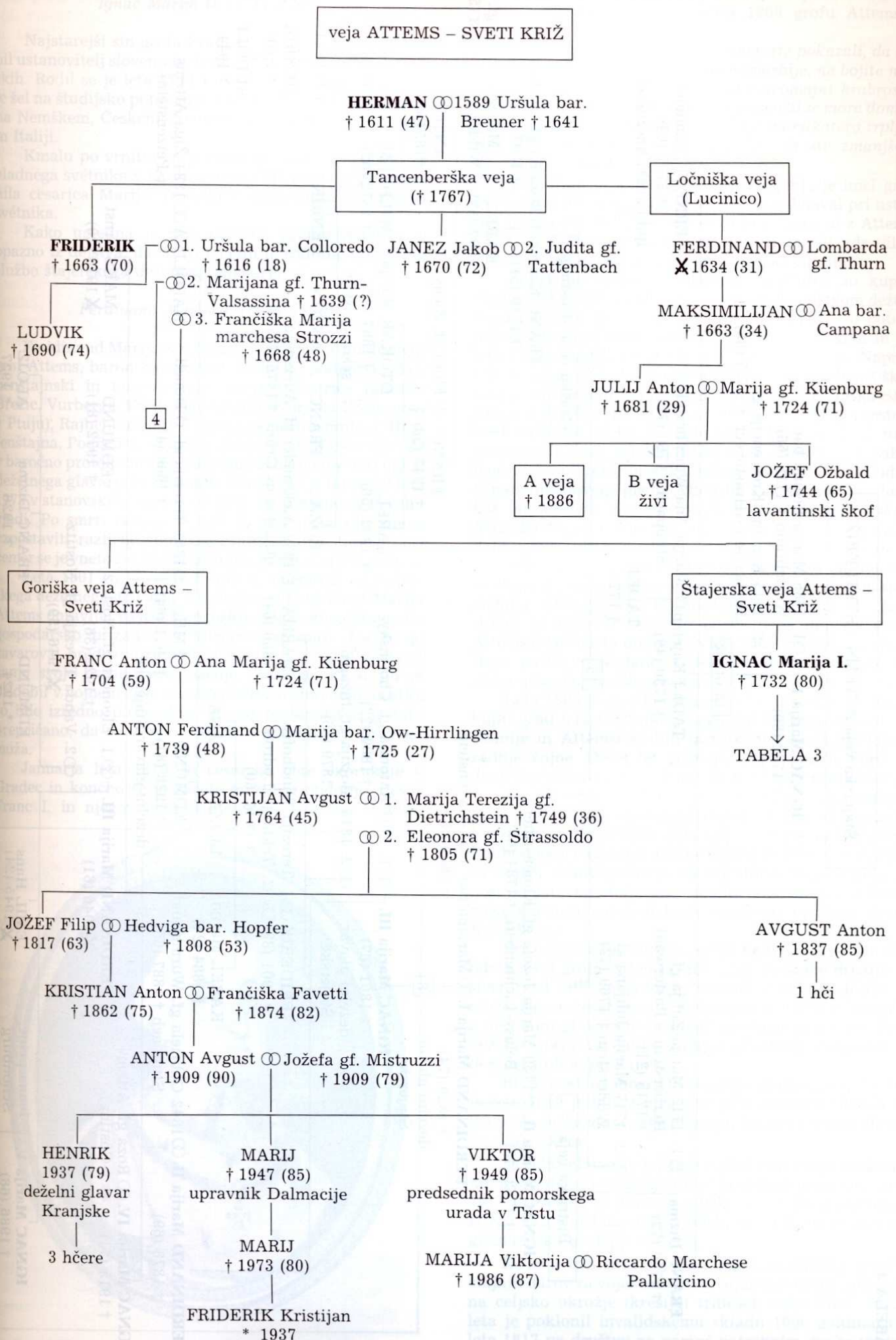

TABELA 3

Štajerska veja ATTEMES – SVETI KRIŽ

IGNAC Marija I. ♂ 1. 1685 Marija Regina bar. Wurmbrand † 1715 (56)
 ♂ 2. 1715 Kristina Krescencija gf. Herberstein-(Hrastovec) † 1737 (85)

13 otrok

FRANC Dizma ♂ 1. 1713 Marija Zofija gf. Herberstein – Pusterwald † 1750 (72)
 ♂ 2. 1717 Marija Julijana gf. Wildenstein † 1769 (72)

Bistriška veja

IGNAC Marija II. ♂ 1739 Marija Jožefa gf. Khuen-Auer-Belasy-Lichtenberg † 1784 (63)

FERDINAND Marija I. ♂ Mariana bar. Gall-Gallenstein † 1820 (74)
 deželni glavar Štajerske

IGNAC Marija III. ♂ 1. 1807 Antonija gf. Chorinsky † 1861 (87)
 deželni glavar Štajerske

FRIDERIK ♂ 1. Terezija Windhofen † 1901 (83) ♂ 2. Tekla gf. Lodron † 1896 (60)

KAREL Marija LUIZA ANA † 1884 (24)

FERDINAND Marija II. ♂ 1842 Gabriela gf. Wurmbrand – Stuppach † 1887 (65)

IGNAC Marija IV. ♂ Roza gf. Attems (-Gösting) † 1915 (71)

FERDINAND Marija III. ♂ 1. Eleonora gf. Nostitz † 1922 (36)
 ♂ 2. Vanda Terezija gf. Nostitz † 1946 (59)

IGNAC Marija V. ♂ Ivana princ. Schönburg † 1986 (68)
 2 sina † 1985 (63)

TADEJ Kajetan ♂ Marija Ana Wurmbrand – Stuppach † 1760 (71)

TADEJ † 1772

15

Graška veja »Gösting«

FRANC Ksaver ♂ Rozalija gf. Leslie † 1780 (51)

KAREL ♂ Marija Alojzija gf. Wildenstein † 1818 (59)

FRANC ♂ Flora gf. Zichy † 1843 (58) | **ANTON** † 1854 (67)

KAREL † 1882 (58) | **OTOKAR** Marija † 1867 (52)
 sekovski škof

JANEZ † 1874 (49)

RUDOLF † 1919 (47)

HENRIK * 1910

RUDOLF * 1944

ROZA | **FRANC** | **ANTON** | **HENRIK**

MARIJA ♂ 1839 Aleksander gf. Auersperg † 1880 (64) »Anastadius Grün« † 1876 (70)

EMIL ♂ 1881 Terezija gf. O'Donell † 1921 (64)
 deželni glavar Štajerske

EDMUND † 1928 (81)

MAKS Ernst † 1916 (20)

EDMUND * 1924
FRANC Dizma * 1926
ALOJZ * 1927

KAROLINA ♂ 1884 Žiga Attems (-Petzenstein)

Ignac Marija II. (1714–1762)

Najstarejši sin grofa Franca Dizme, Ignac Marija je bil ustanovitelj slovenjebistriške veje Attemsov Svetokriških. Rodil se je leta 1714 v Gradcu. Ko je imel 20 let, je šel na študijsko potovanje. Obiskal je znamenita mesta na Nemškem, Češkem, Nizozemskem, v Belgiji, Franciji in Italiji.

Kmalu po vrnitvi ga je cesar Karel VI. imenoval za vladnega svetnika v Gradcu, leta 1741 pa ga je povzdignila cesarica Marija Terezija v komornika in tajnega svetnika.

Kako ugledna je bila družina grofov Attems, je opazno iz dejstva, da so trije člani te rodbine opravljali službo štajerskega deželnega glavarja.

Ferdinand Marija I. (1746–1820)

Ferdinand Marija, sin Ignaca Marije II. je bil državni grof Attems, baron svetokriški, ločniški, podgorski, falckenštajnski in tancenberški, gospod Bistrice (gradu), Brežic, Vurberga, Freihofa (»Gornji dvor« na Prešernovi v Ptuj), Rajhenburga in Turna (oboje Brestanica), Hartenštajna, Podčetrтка, Olimij, Dornave in Markovcev. Že v baročno protokolarnem naslovu razberemo veliki ugled deželnega glavarja Ferdinanda Marije, ki je bil že od leta 1778 v stanovskem zboru, od 1782. pa poslanec v deželni vladi. Po smrti cesarja Jožefa II. mu je uspelo znova vzpostaviti različne stanovske pravice in ustanove, pri čemer se je vneto zavzemal za staro, konservativno pravo.

Leta 1801 ga je cesar Franc II. imenoval za štajerskega deželnega glavarja. To službo je Ferdinand Marija Attems opravljal v času francoskih bojev, ki so Štajersko gospodarsko prizadeli in denarno izčrpali. Da bi jo zavaroval pred pretiranimi izsiljevanji, je grof zastavil zanjo svoje osebno premoženje. Zasluge, ki si jih je pridobil v vojnem času s svojo požrtvovalno dejavnostjo, so bile izredno pomembne in vse prebivalstvo je bilo prepričano, da so z njim dobili v deželni vrh pravega moža.

Januarja leta 1810 so cesarske čete vkorakale v Gradec in končno se je začelo mirnejše obdobje. Cesar Franc I. in njegov brat nadvojvoda Ivan ter deželni

Ferdinand Marija I. Attems (1746–1820), po izvorniku v NM v Ljubljani, foto S. Habič

stanovi so dali štajerskemu domoljubju in učinkovitosti deželnega glavarja ustrezno priznanje. V pismu, ki ga je pisal cesar Franc 8. novembra 1809 grofu Attems, beremo:

»S častnim samopremagovanjem ste pokazali, da se, kadar gre za vprašanje državne monarhije, ne bojite niti osebnih nevarnosti niti žrtev. Vaši neomajni hrabrosti, Vaši vztrajnosti in preizkušeni pravičnosti se mora domovina zahvaliti, da ste odvrnili od nje marsikatero trpljenje, Vam se mora država zahvaliti, da ste zmanjšali prenekatero bridkost.«

V zadnjih desetletjih svojega življenja je imel grof Ferdinand priložnost, da je odločilno sodeloval pri ustanovah za obče dobro štajerske dežele. Tako so z Attemsovimi prizadevanjem deželni stanovi kupili zdravilne vrele in ustanovili zdravilišče Rogaško Slatino.

Zdravilne vrele in okoliško zemljišče so kupili stanovi leta 1803 s soglasjem vlade. Pod vodstvom deželnega glavarja in z njegovo zavzeto podporo so potem ustanovili zdravilišče. Naravni vrelc so obzidali in ga leta 1819 zaščitili z nadzidkom v obliki templja. Napravili so stanovanjsko zgradbo za sprejem zdraviliških gostov in naročili kopališkega zdravnika. Rogaška Slatina je doživela velik odmev in število zdraviliških gostov, med katerimi je bil v letih 1810, 1811 in 1812 tudi nadvojvoda Ivan, je raslo iz leta v leto. Kakšno zdravilno moč vsebuje vrelc in kako zelo so to cenili, je razvidno iz nadvojvodovega pisma Attems. Takole piše: *»... tako kot lansko leto nameravam tudi letos poleti obiskati Rogaško Slatino. Naj zdravilni vrelc, ki mu dejansko dolgujem življenje in zdravje, dopolni moje zdravljenje.«*

Attemsove zasluge za razvoj rogaškega zdravilišča so štajerski deželni stanovi ovekovečili z naročilom spomenika. Dunajskemu klasicističnemu kiparju L. Kisslingu so naročili izdelavo portretnega doprsja grofa Attemsa. Bronasto doprsje so leta 1828 postavili v rogaškem parku in je danes redki primer profane klasicistične plastike na Slovenskem.

Leta 1805 je grof Ferdinand na dražbi za 82.000 gld. kupil grad leta 1782 ukinjenega pavlinskega samostana Olimije in Attemsi so bili lastniki te posesti do konca zadnje vojne. Deset let pozneje, 1815. leta je kupil še dvor Rigonce (Riegelshof) pri Dobovi tik hrvaške meje.

Grof Ferdinand Marija ima zasluge, da je nadvojvoda Ivan v Gradcu ustanovil deželni muzej. Za namestitev zbirke so stanovi leta 1811 kupili dvorec Leslie v ulici Raubergasse v Gradcu in tako pridobili primeren prostor za muzej. Nadvojvoda je za kuratorje tega muzeja, ki nosi po ustanovitelju ime »Joanneum«, imenoval deželnega glavarja, admontskega opata in pisatelja Ivana Kalchberga.

Pri ustanovitvi muzeja je bil nadvojvoda Ivan zelo odvisen od grofa Attemsa. Kot član cesarske družine je sicer imel odličen položaj, vendar v okviru dežele ni mogel sam ničesar storiti. Najprej se je moral pogovoriti z deželnim glavarjem in dobiti njegovo privolitve. Šele deželni glavar je lahko zadevo predložil stanovom in dosegel njihov pristanek.

Bil je med ustanovitelji risarske akademije v Gradcu in leta 1819 je bila z njegovim prizadevanjem ustanovljena še graška stanovska galerija, kot prva stalna zbirka na Štajerskem.

Deželni glavar je bil tudi radodaren podpornik raznih dobroteljskih in drugih obče koristnih ustanov. Leta 1811 je podaril za gradnjo celjske šole 1000 goldinarjev. Istega leta je ustanovil invalidski sklad in sklad za novo gimnazijsko poslopje v Celju.

Ko se je leta 1814 pojavil razglas za zbiranje prostovoljnih darov za vojaščino in za vojaške potrebe, je poslal na celjsko okrožje (kresijo) trideset veder vina. Istega leta je poklonil invalidskemu skladu 1000 goldinarjev, leta 1817 pa društvu za pomoč potrebnim enako vsoto.

Velike zasluge, ki si jih je v svojem dolgem in

bogatem življenju pridobil za cesarja in cesarstvo, še prav posebno pa za štajersko deželo, so pri monarhu in pri njegovih sonarodnjakih dobile polno priznanje. Leta 1768 ga je cesar imenoval za komornika in leta 1801 za resničnega tajnega svetnika; ko je cesar Franc leta 1808 ustanovil Leopoldov red v spomin na svojega pokojnega očeta, je že naslednje leto podelil grofu Attems Leopoldov poveljniški križ, leta 1810 pa veliki Leopoldov križ. Leta 1812 je grof Attems sprejel od cesarja »indigenat« (pripadnost deželniim stanovom) ogrskega kraljestva. Bil je častni član številnih ustanov, npr. cesarske akademije vseh umetnosti (1812), kranjske gospodarske zbornice (1815) in drugih.

Grof Ferdinand Marija je umrl v Gradcu 23. maja 1820.

V življenju mu ni bilo prizanešeno s težavami, ki pa jim je znal biti kos. S svojimi velikimi dejanji v vojnih letih 1797, 1805 in 1809 in s svojim uspešnim delom, ki ga je opravljal kot deželni glavar, si je zaslužil častno mesto v zgodovini štajerske dežele.

Ignac Marija III. (1774–1861)

Ignac Marija, najstarejši sin grofa Ferdinanda Marije I., se je rodil leta 1774 v družinski palači v Gradcu. Po študiju prava je bil sprejet v deželni zbor vojvodine Štajerske in je v njem kmalu postal poslanec gosposkega stanú.

Leta 1820, potem ko mu je umrl oče, ga je cesar Franc I. imenoval za deželnega glavarja Štajerske. Nadvojvoda Ivan mu je ob tej priložnosti poslal naslednje pismo:

»Ko sem Vas videl v Gradcu, Vam nisem mogel povedati še nič določenega glede odločitve mojega premilostnega cesarja, čeprav sem upal, da bo Vam dodeljeno mesto, ki ga je toliko let zasedal Vaš častiti oče v dobro te dežele. Bil sem prepričan, da se bo cesarska vzvišenost, potem ko se bo o vsem poučila, sama najbolje odločila, ker vedno zelo dobro razlikuje med tistimi, ki hodijo naravnost, daleč od vseh zank in pristranosti, in tistimi, ki iščejo le svojo korist. Osebnost me zelo veseli, da je odločitev zadela prav Vas...«

Medtem ko je grof Ferdinand Marija vodil posle deželnega glavarja v težkih vojnih časih, je bilo njegovemu sinu Ignacu naklonjeno doživeti razcvet dežele Štajerske v času nadvojvode Ivana, čeprav je v tistih letih pravo politično življenje deželnega zbora povsem ugasnilo in je zakonodajna dejavnost stanov prenehala. Toda stanovi so vseeno v mejah svojih dežel s svojo dejavnostjo lahko ustvarili marsikaj dobrega in odvrnili marsikatero zlo. Bili so nenadomestljivi pri pospeševanju šolstva, znanosti, industrije in trgovine. Grof Ignac Marija je zavzeto pospeševal raziskovanja deželne zgodovine. Leta 1816 je postal predsednik zgodovinskega društva za Štajersko, po očetovi smrti pa še kurator deželnega muzeja Joanneuma. Tudi uprava stanovskega premoženja, gospodarjenje z njim in z najrazličnejšimi skladi, ustvarjanje in ohranjanje splošnokoristnih in dobrodelnih institucij je spadalo k nalogam stanov, ki jim je načeloval grof Ignac Marija in tako s svojim delovanjem vplival na vso deželo.

To je bil čas, ko so povsod po svetu gradili železnice. V Avstriji je bila leta 1837 odprta prva delna proga tako imenovane Severne železnice cesarja Ferdinanda od Florisdorfa pri Dunaju do Deutsch-Wagrama. Zdaj naj bi začeli z gradnjo proge z Dunaja v Trst, največje avstrijsko pristanišče. Že leta 1841 je stekla železnica z Dunaja do Gloggnitza. Ker pa so se gradnji proge preko Semmeringa postavile po robu navidez nepremostljive težave, se je v vladnih krogih pojavila misel, da bi speljali progo preko zahodne Ogrske in jo šele v Dravski dolini pri Ormožu in Ptujju spet usmerili na Štajersko. Izvedba tega načrta bi pomenila za Štajersko in glavno deželno mesto veliko

Ignac Marija III. Attems (1774–1861), po Ilwof, 1897

škodo, ker bi odvrnila od Štajerske ves potniški in tovorni promet za več desetletij, dokler ne bi bila vzpostavljena povezava med Gradcem in Dunajem na eni strani ter Mariborom, Celjem, Ljubljano in Trstom na drugi.

Štajerska se mora zahvaliti nadvojvodi Ivanu, predsedniku dvorne komore baronu Karlu Frideriku Kübecku in deželnemu glavarju Attemsu ter stanovom, da so speljali železniško progo skozi Mürzzuschlag čez Gradec v Maribor. Obveljalo je namreč njihovo mnenje, da bo z modernimi tehničnimi dosežki mogoče izpeljati železnico čez Semmering. Deželni zbor pa je dal na razpolago tudi veliko vsoto za gradnjo železnice. Tako se je vlada odločila, da bo progo vendarle speljala čez Gradec. Jeseni leta 1844 je bila odprta proga Mürzzuschlag–Gradec, leta 1846 Gradec–Celje, leta 1849 pa je stekla še naprej proti Ljubljani.

Leta 1843 je minilo 50 let, odkar je grof Ignac Marija Attems nastopil javno službo. To je dalo povod sijajnemu praznovanju, ki je dokazalo, kako zelo so sodobniki priznavali in cenili slavljenceve zasluge.

Deželnemu glavarju so izročili lastnoročno cesarjevo pismo, ki se glasi:

Dragi grof Attems! Dne 14. novembra 1843 boste izpolnili svoje petdeseto službeno leto. K temu veselemu dogodku Vam želim veliko sreče, saj ste se v svoji službi, še posebej pa v triindvajsetih letih, ko ste kot deželni glavar načeljevali štajerskim stanovom, izkazali s poštenostjo, dosledno pravičnostjo in nepristranostjo. Prepričan o Vaši zvesti privrženosti moji osebi Vam ob tej priložnosti še naprej zagotavljam milost svoje naklonjenosti.

Dunaj, 31. oktobra 1843

Ferdinand

Leta 1849 je grof Ignac Attems odšel v pokoj. Za njim je bilo življenje, polno dela in bogatih uspehov. Za svoje zasluge je bil deležen številnih priznanj: Dne 10. novembra 1825 je dobil zase in za svoje potomce čast prvega dednega komornika. Leta 1841 je dobil red železne krone prvega razreda. Najvišje priznanje na političnem področju pa je dobil ob svoji sedemdesetletnici, ko so ga leta 1861 poklicali v cesarski zbor kot dednega člana gosposkega doma.

Ferdinand Marija II. (1809–1878), najstarejši sin Ignaca Marije, se je rodil v Gradcu. Po končani gimnaziji

je študiral na graški univerzi pravo in filozofijo. Ko je postal polnoleten, je kot potomec deželne plemstva stopil v deželni zbor, in to kot član viteškega stanu. Že leta 1832 je stopil v službo deželne vlade, delal kot okrožni komisar obeh okrožnih uradov v Mariboru, pa v Celju in Brucku na Muri. Kmalu je napredoval za tajnika deželne vlade, in sicer za deželo Ob der Enns s sedežem v Linzu, po devetletni službeni dobi pa je bil povzdignjen v vladnega svetnika. Leta 1874 je Ferdinand temeljito obnovil grad Podčetrtek.

Leta 1842 se je poročil z grofico Gabrielo Wurmbrand. V zakonu so se jima rodili trije dečki in ena deklica: Ignac, Edmund, Emil in Karolina.

Ignac Marija IV. (1844–1915) je bil rojen v Linzu. Promoviral je za doktorja filozofije in prava, bil je dedni član plemiškega doma, postal je član cesarskega sveta in bil imenovan za c. kr. komornika in častnega vladnega svetnika.

Edmund (1847–1928), drugi sin grofa Ferdinanda, je bil tretji štajerski deželni glavar iz rodbine Attems. O njem več v naslednjem poglavju.

Emil (1857–1921) je živel v Slovenski Bistrici. Postal je c. kr. komornik. Nekaj let je služboval kot častnik v Welsu na Gornjeavstrijskem. Leta 1917 je bil povišan v majorja. Med vojno je v domačem kraju aktivno deloval v odboru Rdečega križa. Bil je oče in ded zadnjih bistriških Attemsov.

Edmund (1847–1928)

Življenjepis tretjega štajerskega deželne glavarja iz rodbine Attems je obširnejši od življenjepisov iz prejšnjega časa. Pri njem nismo vezani le na pisane vire, ampak je zanj prispevala podatke tudi vrsta sorodnikov in znancev, ki so s svojimi pripovedmi odkrili marsikatero zanimivost tega moža.

Edmund grof Attems, zadnji deželni glavar, je pripadal tistim ljudem, ki so nadživeli svoj čas. Graški profesor za narodopisje Viktor Geramb je pisal o njem: »Ne da bi bil prerok, sem si še za njegovega življenja upal napovedati, da bo grof nekoč pripadal tistim osebnostim, ki jih bo narodna duša, iz katere se rojevajo miti, okronala s svetlim vencem ljudskih anekdot in legend in ga dvignila visoko nad dnevni hrup, kjer bo blagoslovljeno prestoloval med hišnimi duhovi domovine. Med neraziskane skrivnosti ljudske psihologije namreč spada dejstvo, da narod nima veselja postavljati na takšne mitske višine

Edmund Attems (1847–1928), družinski arhiv, Gradec

ljudi, ki se glasno in z vsiljenimi gibi skušajo napraviti ljudske, ampak da pripada prava in trajna ljudskost le tistim, v katerih najglobljem bistvu se skriva redko, samo izvoljencem lastno zlato zrno, ki ga sodobniki pogosto komaj opazijo, in ki svojo luč tiho, vendar vedno močneje razodeva kasnejšim rodovom.«

Edmund se je rodil v Linzu 17. septembra 1847 kot drugi sin dednega člana viteškega doma in vladnega svetnika Ferdinanda Marije II. grofa Attemsa.

Po končani gimnaziji je leta 1866 začel študij na tehnični visoki šoli v Gradcu, ki jo je dokončal leta 1870.

Kmalu je bil poklican v centralni odbor c. kr. deželne gospodarske družbe za Štajersko in je tu razvil plodno dejavnost.

Leta 1884 so ga štajerski ustavi zvesti veleposestniki poslali v deželni zbor, kjer je bil izvoljen v deželni odbor. Zaradi svojega obsežnega znanja je tu lahko izdatno deloval za korist dežele. Najprej je opravljal službo vodje oddelka za ceste, potem je bil referent za deželne bolnišnice in socialne ustanove in končno referent za upravo gozdov, ki jih je kupila dežela v dolini Aniče. Leta 1893 je bil odločan z redom železne krone III. razreda.

Ko je decembra 1893 štajerski deželni glavar Grundaker grof Wurmbrand postal minister za trgovino, je bil za novega deželne glavarja imenovan s cesarskim odlokom 14. decembra 1893 Edmund grof Attems. Imenovanje, ki ga je sporočil deželnemu zboru cesarski namestnik grof Clary und Aldringen 16. decembra, so z veseljem in zadovoljstvom sprejeli tudi poslanci, ki niso bili z grofom skupnega mišljenja. S poštenostjo in pravičnostjo si je novi deželni glavar že vnaprej pridobil splošno zaupanje.

Službo je opravljal do 23. decembra 1896, ko jo je spet prepustil grofu Wurmbrandu.

S službo deželne glavarja je bilo povezano predsedstvo deželne zbornice, predsedstvo v deželnem odboru, vodstvo službe notranje deželne uprave in uprava deželnih ustanov.

Že na začetku svoje službe je bil deželni glavar pred težko rešljivim problemom Spodnje Štajerske. Tu so se narodnostna nasprotja med Slovenci in Nemci po letu 1848 zaostrila, predvsem zaradi vpliva kranjskih Slovencev. Slovenci so se na celjskem območju z leti vedno bolj krepili in zahtevali slovensko nižjo gimnazijo. Načrt zanjo so napravili že za deželne glavarja Wurmbranda, za grofa Attemsa pa so začeli z gradnjo. Kljub ogorčenju nemško govorečih prebivalcev pokrajine, je vodila grofa Attemsa misel, da dà vsemu štajerskemu prebivalstvu, tudi Slovincem, iste pravice, in ni ugovarjal gradnji šole.

Drugi prispevek za pospeševanje izobrazbe je bila razširitev ptujske gimnazije. Leta 1898 je bila oddana prošnja, naj se nižja gimnazija na Ptujju izpopolni. Z začetkom šolskega leta 1898/99 je bil dodan 5. razred, v naslednjih letih pa še drugi. Priznana ji je bila tudi pravica, da izdaja spričevala za zrelostne izpite. Ob razširitvi je bilo potrebno zgraditi novo stavbo, ki so jo odprli 18. septembra 1900.

Deželni zbor je leta 1901 dodelil gimnaziji letno podporo v višini 2.000 kron za študentski dom na Ptujju.

Leta 1896 je bil grof Attems imenovan za tajnega svetnika.

Pri vodenju sej deželne zbornice je vedno znova prihajala do izraza plemenita grofova narava. Vsi člani so morali priznati, da si prizadeva za nepristranost. Kot smo že omenili, je 22. decembra 1896 grof Wurmbrand ponovno prevzel službo deželne glavarja, potem ko je odstopil kot minister za trgovino. Po enem letu pa je zaradi bolezni dokončno izstopil iz javnega življenja.

Kmalu zatem, 6. decembra 1897, je bil Edmund grof Attems ponovno imenovan za deželne glavarja in je svojo službo opravljal do 5. novembra 1918.

Edmund grof Attems ni bil poročen in tako se je lahko ves posvetil delu za blagor Štajerske in njenih

prebivalcev. Z vso energijo se je lotil svoje težke in odgovorne službe. Vedno se je trudil za to, da bi izboljšal položaj prebivalcev na splošno kakor tudi vsakega posameznika.

Povečini je pozno v noč sedel v svoji pisarni. Če je bilo že zelo kasno, je svojega kočijaža menda kar samega poslal domov. Sam je šel po končanem delu peš na svoj dom. Čeprav seveda ni bil sam pristojen za socialne ustanove, je bilo vendar veliko odvisno prav od njegove zavzetosti in soglasja. V zvezi s tem moramo omeniti novo splošno bolnišnico v Gradcu, ki je bila dograjena leta 1912.

Naloga dežele je bila, da ne le v deželnem glavnem mestu, ampak tudi v manjših mestih zgradi bolnišnice ali poveča že obstoječe. Leta 1899 je bila odprta sirotišnica v Slovenski Bistrici, istega leta so lahko naselili bolnišnico v Radgoni. Nove bolnišnice so zgradili v Knittelfeldu in v Mariboru. Tudi prizidek izolacijske in gospodarske zgradbe k bolnišnici v Mariazellu in povečanje bolnišnic v Mürzzuschlagu in Leobnu so lahko izvedli le s pomočjo in sodelovanjem dežele. Omeniti moramo hvale vredno dejstvo, da so bile skoraj vse štajerske bolnišnice v pogledu sanitarnih in higienskih naprav v skladu z zahtevami tedanjega časa.

Razveseljive uspehe so dosegli pri ureditvi zdravilišča Rogaška Slatina. Leta 1903 je deželni zbor odobril veliko vsoto za investicije v zdravilišče, da bi lahko nabavilo zahtevam ustrezno opremo. Naslednje leto je bilo zdravilišču priključeno novo kopališče. Toda veliko število obiskovalcev je zahtevalo še nove povečave in olepšave, za kar je deželni zbor odobril investicijski kredit v višini 420.000 kron.

Poleg številnih socialnih ustanov, ki so nastale v času službovanja grofa Attemsa, moramo omeniti tudi ustanove za pospeševanje kulturnega razvoja. Sloves graške univerze je v 19. stoletju segel že preko avstrijskih mej. Graško univerzo so obiskovali posebno slušatelji iz primorskih krajev, Dalmacije in celo Bolgarije.

Za grofa Attemsa je pomenilo posebno zadovoljstvo, da je bila dokončana glavna zgradba univerze prav v času njegovega glavarstva.

Na koncu naj omenimo še nekaj novosti s področja prometa. Železniške proge Celje–Velenje, Poljčane–Kojncice, Preding/Wieselsdorf–Stainz, Kapfenberg–Au Seewiesen so bile končane in predane prometu v letih od 1897 do 1902. Po letu 1903 se je začela gradnja lokalne proge Grobelno–Rogaška Slatina–deželna meja. Leta 1908 je bil zgrajen odcep Južne železnice do Slovenske Bistrice in grof Attems se je ob odprtju železniškega odcepa kot zaslužen glavar prvi vpisal v spominsko knjigo.³

Posebno se je deželni glavar Edmund Attems zavzemal za Štajerski deželni muzej. Njegovo zanimanje je bilo ozko povezano z delovanjem vsakega posameznega oddelka te ustanove, še posebej od leta 1918 dalje, ko je zavzemal mesto »kuratorja« (upravnika) Joanneuma.

Zanimiv je dogodek, ki osvetljuje značaj grofa Attemsa v vsej njegovi korektnosti. Prestolonaslednik nadvojvoda Franc Ferdinand je na Joanneum naslovil željo, naj mu v študijske namene posodi »dragoceno starino«. Vsi so vedeli, kaj to pomeni. Na seji, ki je bila sklicana ob tej priložnosti, so bili v veliki zadregi, kajti nihče od zbranih si ni upal bodočemu cesarju prošnjo zavrniti. Končno je prosil predsednik v zadregi prisotnega deželnega glavarja za njegovo mnenje. Tedaj je grof, ki je ves čas molčal, spregovoril: »Gospodje, mislim, da predmet, tako kot ves Joanneum ne pripada niti vam, niti meni, marveč je deželna last. Nam je naloženo le da jo upravljamo in čuvamo, nimamo pa pravice deželno imovino posojati niti prodati. Predmet ostane tukaj!« Nesebično je vztrajal pri svojem nazoru.

³ Dva zvezka spominske knjige se hranita v Matični knjižnici v Slovenski Bistrici.

Emil Attems (1857–1921), družinski arhiv, Gradec

Edmund grof Attems je opravljal svojo službo do konca monarhije. Dne 5. novembra 1918 je odstopil.

V letih 1895–1907 je pripadal poslanskemu domu in v letih 1915–1918 gosposkemu domu. Po smrti grofa Kottulinskega je postal predsednik Štajerske poljedelske družbe (1904–1925), za katero ima velike zasluge.

Grofove zasluge so bile deležne tudi priznanja. Med drugim je bil imenovan za častnega meščana Ptuja, leta 1907 je dobil red železne krone I. razreda.

O zasebnem življenju grofa Attemsa ne moremo veliko povedati, ker je bilo njegovo življenje povsem v službi obče blaginje. Od avgusta 1861 je živel v Gradcu, v Attemsovi palači v ulici Sackstraße. Po smrti staršev sta dejanska lastnika palače postala starejši brat dr. Ignac Marija Attems in njegova žena Roza, roj. Attems (– Gösting).

Soba Edmunda grofa Attemsa je bila zelo preprosto opremljena, imela je železno posteljo in majhno umivalno mizo. Tudi grofova hrana je bila zelo preprosta.

Svoj špartanski stil življenja je Attems prevzel od cesarja Franca Jožefa, ki mu je bil življenjski vzor.

Leta 1898, ob petdesetletnem vladarskem jubileju cesarja Franca Jožefa, je ustanovil sklad za revne otroke za sodni okraj Slovensko Bistrico.

Umrli je 25. maja leta 1928 v zdravilišču Hofgastein, od koder so ga prepeljali v Gradec. Deželni glavar prof. dr. Rintelen je v pogrebem govoru poudaril pokojnikove zasluge za Štajersko in z besedami: »Bil je strogo ustavnega mišljenja, štajerski posestnik z dušo in telesom ter kot tak najbolj poklican za vodjo štajerske deželne avtonomije v stari Avstriji. Njegov lik pa se iz okvirja zgodovine dviga v brezčasnost.«

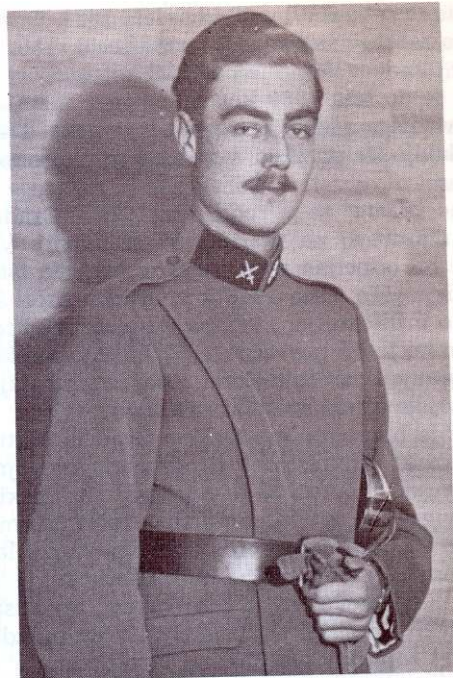
TRIJE BRATJE V VISOKIH SLUŽBAH

Poleg Edmunda Attemsa iz druge, slovenjebistriške veje Attemsov, so bili na začetku 20. stoletja za javno življenje v Sloveniji, Istri in Dalmaciji pomembni tudi trije bratje Attemsi iz prve, svetokriške veje te plemiške rodbine. Rodili so se Antonu Attemsu v zakonu z Jožefo gr. Mistruzzi.

Najstarejši sin, Henrik Attems, je sprva deloval kot okrajni glavar v Celju in od 1901 v isti službi v Gorici. Udeleževal se je slovenskih prireditvev in ob začetnih zasedanjih goriškega deželnega zbora je kot vladni komisar pozdravljal navzoče v slovenščini. Junija 1911 je bil imenovan za podpredsednika pri namestništvu v Trstu. Od leta 1915 do 1918 je bil deželni glavar Kranjske. Leta

Dr. Ferdinand Attems (1885–1946), družinski arhiv, Gradec

Ignac Marija Attems (1918–1986), družinski arhiv, Gradec

1917 je bil odlikovan z vojnim križem. Bil je častni meščan več mest. Priljubljen v javnosti je lahko po nastanku kraljevine Jugoslavije še nekaj mesecev ostal na Kranjskem, potem je odšel v Avstrijo, kjer je v Salzburgu umrl leta 1937 v 97. letu starosti.

Njegov brat *Marius* je bil najprej občinski glavar v Mariboru in nato do leta 1918 cesarski namestnik v Dalmaciji. Umrl je leta 1947 v Gorici, star 85 let.

Najmlajši izmed bratov, *Viktor*, je živel v Istri in dosegel pomembno službo kot predsednik pomorskega urada v Trstu. Veljal je za strogega, zelo natančnega in strokovno izobraženega človeka, ni pa bil tako priljubljen kot oba njegova 'milejša' brata. Bil je nadarjen in se je tudi literarno udeleževal. Znan je kot avtor »Ukročenih Turandotov«, knjige ugank v lirski obliki. Napravil je tudi nov pesniški prevod Goethejevega Fausta v italijanščino. Umrl je leta 1949 v Millstattu na Koroškem, star 85 let. Viktorjeva hči Marija Viktorija por. Pallavicino († 1986) je živela v Millstattu in dobrih šestdeset let je proučevala zgodovino Attemsov.

Ferdinand Marija III. (1885–1946)

Ferdinand, s polnim imenom Ferdinand Marija III. grof Attems Svetokriški se je rodil v Welsu (Gornja Avstrija) kot sin Emila in Terezije grofice O'Donell. Gimnazijo je obiskoval v jezuitskem plemiškem kolegiju v Kalksburgu pri Dunaju. V Münchnu je študiral gozdarstvo in z disertacijo o iglavcu tisi promoviral za doktorja ekonomije. V prvi svetovni vojni se je do leta 1916 boril na srbskem bojišču in bil težko ranjen. Opuščen iz vojske je bil imenovan za c. kr. komornika in častnega viteza Malteškega reda in postal adjutant cesarice Cite. Tam je spoznal Eleonoro grofico Nostiz-Rieneck in se 1917 poročil. Leta 1918 je postal jugoslovanski državljan in dedič vseh Attemsovih posesti v Jugoslaviji in po svojem stricu Edmundu lastnik palače v Sackstrasse v Gradcu. Bil je ljubitelj umetnosti in leta 1939 je za javnost odprl svojo galerijo slik v graški palači. V skrbi zanjo je grof med vojno del zbirk prenesel v bistriški grad in po vojni je del teh slik in drugega inventarja preko Federalnega zbirnega centra brez navedbe porekla prešel v Narodno galerijo, Narodni muzej in druge ustanove v Ljubljani ter v pokrajinska muzeja v Mariboru in Ptuj.

Med zadnjo vojno je bil grof Ferdinand konjeniški stotnik nemškega wehrmachta najprej v Zagrebu, potem

v Mariboru pri vojaški komandi, kjer je pomagal mnogim, da so jih osvobodili vojaščine. Leta 1944 je bil odpuščen. Maja 1945 je bil z ženo odpeljan v zapore OZNE in avgusta ga je vojaško sodišče v Mariboru obsodilo na 24 mesecev in soprogo Vando na 13 mesecev prisilnega dela. Nekje junija leta 1946 so ga skupaj z ženo odvedli iz taborišča v Bresternici pri Mariboru in ju umorili. Po aretaciji Attemsov se je bogata oprema bistriškega gradu razgrabila, grad pa je bil prepuščen vojaštvu, stanovalcem in zobu časa. Še bolj kot grad pa je po vojni propadel znameniti baročni park.

Ferdinand Attems je bil vsestransko razgledan in je poleg nemščine in slovenščine govoril še francosko in angleško. Grofov prijetni in odkriti značaj je v mariborskem Večeru (28. 3. 1969) opisal kronist dr. A. Reisman. Attemsov odnos do prihoda Nemcev 1941 pa se kaže v znani izjavi njegovim delavcem: »... svobode je konec, toda zakon se mora spoštovati.«

S prvo ženo, grofico Eleonoro Nostitz (umrla 1922) je imel sinova Ignaca in Emila Hansa; z drugo ženo, njeno sestro Vando pa še sinove Edmunda, Franca Dizmo in Alojza.

Ignac Marija V. (1918–1986)

Ignac, rojen na Dunaju 1918, umrl v Ebreichsdorfu pri Dunaju 1986, je bil prvorojeni sin grofa Ferdinanda Marije. Študiral je najprej na gimnaziji v Mariboru in nato v Kalksburgu, kjer je maturiral. V Zagrebu je študiral gozdarstvo dokler ni bil leta 1941 vpoklican v jugoslovansko vojsko, po kapitulaciji so ga mobilizirali Nemci in ga kot poročnika poslali na rusko fronto, kjer je bil ranjen. Leta 1946 je postal uslužbenec graške zavarovalnice, kasneje se je zaposlil v vojski in postal divizijski general ter vodja diplomatskega predstavništva v vojaškem ministrstvu. V zakonu s princeso Johano Schönburg so se mu rodili štirje otroci.

Emil Hans se je rodil v Gradcu leta 1921. Študiral je najprej na gimnaziji v Mariboru, zatem v Kalksburgu. Maturiral je v Mariboru, nato se je v Zagrebu lotil študija tehnike. Med drugo svetovno vojno je bil leta 1944 kot tankist v Normandiji težko ranjen in je izgubil nogo. Kot ujetnika Združenih držav so ga na začetku leta 1945 preko Rdečega križa zamenjali in poslali domov. Po vojni je bil v zaporih in taboriščih OZNE, dokler ga niso konec leta 1945 skupaj z drugimi umorili v »Zgornjebistriškem bunkerju«.

Edmund se je rodil v Gradcu leta 1924. Gimnazijske študije je začel v Kalksburgu, nadaljeval v Mariboru in končal v Gradcu. Vojno je preživel kot tankovski oficir. Po vojni je do leta 1989 kot uslužbenec nekega dunajskega izvoznega podjetja trgoval s Poljsko, Madžarsko in Jugoslavijo. Je poročen, v zakonu se mu je rodila ena hči.

Franc Dizma* se je rodil leta 1926 v Gradcu. Leta 1943 je maturiral na mariborski gimnaziji. V zapore OZNE je bil odpeljan maja 1945 in avgusta istega leta je že bil izpuščen. Leta 1946 je v Gradcu začel študirati zgodovino in filozofijo, 1947 pa v Innsbrucku teologijo. V duhovnika je bil posvečen 1952 in nato kaplanoval v raznih župnijah na Štajerskem. Zdaj je gimnazijski profesor in visokošolski svetnik v Gradcu.

Alojz je bil rojen leta 1927 v Gradcu. Maturiral je na mariborski gimnaziji. V drugi svetovni vojni je bil ranjen in ujet. V Italiji se je pridružil slovenski Prekomorski brigadi in se 1945 s partizanskim činom vrnil v Slovensko Bistrico. Iz zaporov OZNE je konec leta 1945 odšel v Avstrijo. V Gradcu in Innsbrucku je študiral teologijo. Kaplanoval je na Štajerskem, bil misijonar v Gvatemali in Braziliji. Nato je živel v Rimu, zdaj pa je že deset let župnik v Galtüru na Tirolskem.

LITERATURA

Schönleben, L.: *Genealogia Illustrissimae familiae DD. Comitum ab Attimis*. Ljubljana, 1681.

Guelmi, G.: *Storia genealogico-cronologica degli Attems austriaci*. Gorizia, 1783.

Richter, Zur Geschichte der Attems, ein historisch-kritischer Beitrag. *Steiermärkische Zeitschrift*, V. Graz, 1824.

Knescke, E. H.: *Deutsche Grafenhäuser der Gegenwart*. 1852
Wurzbach, C.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, I. Wien, 1856.

Zahn, J. von.: *Die deutschen Burgen in Friual*. Graz, 1883.

* Gospodu prof. Francu Attems se zahvaljujeva za ljubeznivo pomoč pri pisanju tega prispevka.

Attems, E.: *I castelli e la famiglia d'Attems*. Udine, 1892.
Ilwof, F., Briefe Erzherzog Johanns an di Grafen Ferdinand und Ignaz Attems. *Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, XLX, pp 36-95. Graz, 1897.

Ilwof, F.: *Die Grafen von Attems, Freiherren von Heiligenkreuz*... Graz, 1897.

Genealogisches Handbuch des Adels, Gräfliche Häuser, različni letniki 19. in 20. stol., ki so izhajali v Gothi.

Attems, E.: *Gli ecclesiastici di Casa d'Attems*. Udine, 1907.

Lanjus, F., Die Landeshauptleute in Steiermark. *Mitteilungsblätter der heraldisch genealogischen Gesellschaft Adler*, 12. Graz, 1925-38.

Kovačič, F.: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228-1928)*. Maribor, 1928.

Attems-Palavicino, M. V.: *Il vero autore della »Storia degli Attems austriaci«*. Gorizia, 1930.

Steska, V., Galerija ljubljanskih škofov. *Glasnik* 37, pp 185-186. Ljubljana, 1938.

Neue Deutsche Biographie. Izdal Historischen Kommission pri bavarski akademiji znanosti. München, 1952.

Šijanec, F., Krog Attemsovih freskantov. *Kronika*, V/3, 1957, pp 146-155.

Di Landeshauptleute im Herzogtume Steiermark, *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark*, VI. Graz, 1962.

Attems-Pallavicino, M. V.: *Die Mini = familiengeschichte der Attems*. (1970).

Cimperman-Lipoglavšek, M., Iluzionistične poslikave gradov v lasti rodbine Attems na slovenskem Štajerskem. *ZUZ*, IX, 1972, pp 51-76.

Bučič, V.: *Nekaj portretnih miniatur družine Attems*. *ZUZ*, X, 1973, pp 133-143.

Primorski slovenski biografski leksikon. Geslo Attems (Amram-Juvančič) pp 21-24. Gorica, 1974.

Stopar, I.: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Izdala Univerza E. Kardelja v Ljubljani, 1982.

Zbornik občine Slovenska Bistrica, I, 1983.

Koren, J., Attems F.: *Schlöser und Burgen der Steiermark*. Innsbruck, 1986.

Prvi goriški nadškof grof Karel Mihael Attems (1752-1774) med rimsko kurijo in habsburško državo I. Zbornik razprav. Gorica, 1988.

Dolinar, F. M., Attems, Ernest Amadeus, v: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648-1803. Ein biographisches Lexikon*. Berlin, 1990.

POVZETEK

Prispevek govori o delu obsežne zgodovine plemiškega rodu Attems, ki se je v večstoletnem razvoju delil na številne družinske veje z več kot dvatisoč znanimi osebami. Med temi vejami je za zgodovino Štajerske najpomembnejša svetokriška, imenovana po Svetem Križu (Vipavski Križ), in člani te družine so soustvarjali bogato zgodovino dežele Štajerske.

Rod se je v zgodovini pojavil v drugi polovici 12. stoletja na Furlanskem gradu Attimis, ki sta ga leta 1170 od oglejskega patriarha dobila v fevd brata Arbo in Henrik. Prav slednji je bil začetnik rodu Attems, ki se je v prvi polovici 13. stoletja razcepil v družinski debli Attems-Orso in Attems-Tridente.

V naslednjih stoletjih se je najbolj razvijalo deblo Attems-Tridente in iz tega izhaja tudi svetokriška veja Attemsov.

Za začetnika Attemsov Svetokriških velja Herman († 1611). Že kot deček je z očetom prišel na nadvojvodski dvor v Gradec in tu začel uspešno življenjsko pot. Leta 1605 je kupil posestvo in grad Sveti Križ na Vipavskem in njegovo zvestobo habsburški hiši je nadvojvoda Ferdinand nagradil z baronstvom in dednim naslovom »gospod Svetokriški«. Leta 1630 pa je bila družina takrat že pokojnega Hermana povzdignjena v grofovski stan. Hermanovemu sinu Frideriku († 1663) se je 1652. rodil Ignac Marija in z njegovo naselitvijo v Gradcu se začenja zelo uspešen razvoj štajerske veje Attemsov Svetokriških.

Ignac Marija I. († 1732) je posest na Štajerskem širil z nakupi gradov, ki jih je v baročnem slogu reprezentančno opremljal in gradil nove stavbe; palačo v Gradcu, dvorca Neu Gösting, Štatenberg, razširil je grajski kompleks bistriškega gradu. Nadalje je obnovil nekaj cerkva in na novo zgradil frančiškanski samostan v Brežicah. Pri njemu so se zadrževali številni umetniki. Tako se je Ignac Marija I. izkazal kot človek izrednega posluha za umetnost in se s svojim mecenstvom postavil na čelo takratnega plemstva na Štajerskem. Svoje veliko premoženje, ki je bilo ob smrti vredno milijon goldinarjev, je v testamentu zavaroval z dvema fidejkomisoma za svoja sinova Dizmo in Tadeja. Ignacovi dediči so z nadaljnjimi nakupi gospostev (Dizma je kupil posest Dornavo) dosegli, da so bili Attemsi v 18. stoletju največji posestniki na Štajerskem. Člani družine so zasedali najvišje službe v Cerkvi, vojski in državni upravi. Štirje Attemsi so v 18. in 19. stoletju upravljali škofije, ki so zajemale slovenski etnični prostor. V državnih službah sta se trajno zapisala v zgodovino štajerska deželna glavarja Ferdinand Marija I. († 1820) in njegov sin Ignac Marija III. († 1861). Tudi zadnja glavarja Kranjske in Štajerske v času Avstro-Ogrske sta bila Attemsa; v Gradcu Edmund († 1928) v Ljubljani pa Henrik († 1937).

Nečak tretjega štajerskega glavarja Edmunda je bil grof Ferdinand. Živel je v Slovenski Bistrici in po prvi svetovni vojni je postal jugoslovanski državljani in dedič

vseh Attemsovih posesti v Jugoslaviji ter po svojem stricu Edmundu lastnik Attemsove palače v Gradcu. Grof Ferdinand Attens je bil humanistično izobražen in je v spominu ljudi ostal v najlepši podobi. Grof Ferdinand je iz dveh zakonov imel pet sinov: Ignaca, Emil Hansa, Edmunda, Franca Dizmo in Alojza. Sinovi so šolanje začeli na mariborski gimnaziji in študije nadaljevali v Zagrebu in Gradcu. Maja 1945 sta bila grof Ferdinand

in soproga Vanda odpeljana v zapore OZNE in 1946. neznano kje umorjena. Tudi Ferdinandov sin Emil Hans je bil v zaporih OZNE in v prvih mesecih po vojni umorjen.

Tako poskuša prispevek prikazati razvoj in usodo plemiškega rodu, ki se je v stoletjih zapisal v zgodovino na slovenskem ozemlju med Furlanijo in Štajersko.

PRISPEVEK K ZGODOVINI REŠEVANJA VINIČARSKEGA VPRAŠANJA NA SLOVENSLEM ŠTAJERSKEM

MIROSLAV NOVAK

Od začetka 19. do prve polovice 20. stoletja lahko sledimo na slovenskem Štajerskem posebni obliki zaposlitve poljedelskih delavcev, za katero se je uveljavil naziv »viničarstvo«. S tem pojmom označujemo deputatno¹ razmerje med vinogradniki – lastniki in vinogradniki² – obdelovalci vinogradov ali viničarji.³ Status slednjih se je razlikoval med posameznimi vinogradniškimi območji, občinami in celo pri posameznih vinogradnikih – lastnikih vinogradov. Pisane palete odnosov pa niso pogojevali samo geografski in lastninski dejavniki, ampak tudi bolj ali manj ugodna gospodarska gibanja in politični tokovi v takratni ožji in širši državni skupnosti.⁴ Vse skupaj pa je pripeljalo do problema pravičnega vrednotenja viničarskega dela in do problema pravičnega vrednotenja deputata kot protivrednosti opravljenega dela v vinogradih.⁵ Posledico pomanjkljivosti pri vrednotenju del pa so viničarji občutili kot brezosebno in brezobzirno izkoriščanje,⁶ kar je pripeljalo do enega

izmed najtežjih socialno-agrarnih problemov slovenske vasi v dobi kapitalizma.⁷

Na Slovenjebistriškem so bili viničarski odnosi vzpostavljeni na vinorodnem območju med Polskavo in Oplotnico, to je na prisojnih delih vzožja Pohorja, ter v prisojnih delih Dravinjskih goric. Arhivski viri, s katerimi bi lahko objektivno podrobneje osvetlili slovenjebistriško viničarstvo, v glavnem niso ohranjeni, zato je potrebno razvoj le tega gledati skozi prizmo razvoja viničarstva na celotnem slovenskem Štajerskem.

Viničarska zakonodaja

Državne oblasti so se dobro zavedale problemov v zvezi z viničarji in viničarstvom, zato so jih skušale s pomočjo različnih zakonov vsaj blažiti, če jih že niso mogli odpraviti. Za pravno ureditev položaja viničarjev je nastal na Štajerskem prvi osnutek viničarskega reda že leta 1839, drugi pa 1851, vendar pa se nobeden od njiju ni uveljavil.⁸

Viničarsko razmerje je bilo dejansko prvič pravno urejeno z viničarskim redom, ki je začel veljati 1. aprila 1863.⁹ Nekoliko spremenjeni in dodelani viničarski red so izdali nato 2. maja 1886.¹⁰ Slednjega so ob koncu stoletja spremenili samo v enem členu, ki govori o začetku viničarskega leta, o odpovednem času in o času preseljevanja.¹¹

Z nastankom kraljevine Jugoslavije je bilo treba na novo urediti tudi viničarsko zakonodajo. Tako je slovenska kmečka zveza že 20. avgusta 1919 sklicala sestanek

dnevni zaslužek viničarja, izražen v ceni produkta njegovega dela, ki pa ni bil njegova last – v vinu. V letih pred prvo svetovno vojno je vinogradnik plačeval viničarju dnevnicu, za katero je moral prodati od 2 do 4 litre vina (Pravica, šte. 27, leto 1932, Viničar). V prvih povojnih letih se je razmerje podrlo, saj so ponekod vinogradniki morali odšteti za teden dni viničarjevega dela v vinogradu le toliko kot je veljal en liter vina (prim.: Večerni list, šte. 34, leto 1920; Večerni list, šte. 52, leto 1920). Nepravilno vrednotenje viničarjevega dela se je nekoliko popravilo sredi 20. let. Dnevnicina vinogradniškega delavca je stala toliko kot 1,5 do 2,5 litra vina (Pravica, šte. 27, leto 1932, Viničar). Dokaj zgovorna je tudi primerjava s poprečnim zaslužkom podobnih delavcev drugod po jugoslaviji sredi 20. let. Vinogradniški delavec v okolici Zagreba je zaslužil 25 din, poljedelski delavec v okolici Ljubljane 20 din, štajerski viničar pri svoji hrani v gosposkem vinogradu 5 do 7,5 dinarjev, v kmečkem vinogradu pa 10 do 12,5 din na dan (Pravica, šte. 44, leto 1925, Plače viničarjev pri nas in drugod).

⁷ Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, str. 492.

⁸ *Gospodarska zgodovina II*, str. 397.

⁹ Originalni naslov se glasi: Postava od 1. aprila 1863 veljavna za vojvodstvo Štajersko po kateri se ustanovi vincarski red. Objavljen je v slovenskem in nemškem jeziku. Glej: Ukazi deželni oblasti za vojvodstvo Štajersko, I./1863.

¹⁰ Originalni naslov: Postava dne 2. maja 1886, po kateri se ustanovi vincarski red za Štajersko. Objavljen je v slovenskem in nemškem jeziku. Glej: Deželni zakonik in ukazni list za vojvodino Štajersko 22-XVI/1886.

¹¹ Ta sprememba nosi naziv: Zakon z dne 1. junija 1898. Objavljen je v slovenskem in nemškem jeziku. Glej: Deželni zakonik in ukazni list za vojvodino Štajersko 51-VIII/1898.

¹ Deputat je delež, prejemek v naravi poleg redne plače. V konkretnem primeru gre za zemljo, ki jo je dobil viničar zase.

² Brez lastninske pravice nad vinogradom, katerega obdeluje.

³ Sam pojem viničar je skozi zgodovino spremenil svojo vsebino. Poudariti je treba, da fevdalno viničarstvo ni isto viničarstvo kot deputatno razmerje 19. in 20. stol. Obstajale so le neke podobnosti, zaradi katerih se je stari pojem ohranil, označeval pa je novo razmerje. Prim.: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev – Zgodovina agrarnih panog*, drugi zvezek, Ljubljana 1980, dalje: *Gospodarska zgodovina II*, str. 391–392.

⁴ Konec 19. in prva leta 20. stol. je obnova vinogradov, ki jih je uničila trtna uš, v veliki meri blažila pomanjkanje v viničarskih vrstah. Obnovo vinogradov je podpirala država in s tem zagotavljala stalnejšo zaposlitev vinogradniškega delavstva. Prim.: Ivo Zupančič, *Zgodovina vinogradništva Slovenskih goric*, Maribor 1969; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev – Zgodovina agrarnih panog*, prvi zvezek, str. 300 in dalje.

Državna meja med novonastalo Kraljevino SHS in republiko Avstrijo je onemogočila vinsko trgovino na sever, obenem pa je z nastankom enotnega jugoslovanskega trga prodrlo na Slovensko Štajersko tudi do 6-krat cenejše, toda slabo in neobstoječe vino iz južnih predelov države. Glej: *Mariborski večernik Jutra* z dne 30. 2. 1935, šte. 73, Zaščitite naše vinograde.

Kljub temu se je po nekaterih preračunih (glej: Pravica, šte. 20 iz leta 1925, Viničarji in viničarska kriza) vinogradništvo v prvih povojnih letih izplačalo le predvsem ekonomsko močnejšim kategorijam vinogradnikov. V nasprotju s temi pa so si ekonomsko šibki vinogradniki morali najemati kredite, če so hoteli ostati v vinogradništvu. Proces zadolževanja lahko sledimo od leta 1922 in doseže svoj vrhunec v letu 1930.

Gospodarski propad nekaterih vinogradnikov je v skrajnostih dosegal tudi do 3-kratno vrednost njihovega premoženja (*Zgodovinski arhiv Ptuj, fond Okrajno sodišče Ormož 1889–1945*, šte. 169). Pri vsem tem pa so bili dejansko najbolj oškodovani viničarji, ker so bili odvisni od vinogradnikove ekonomske uspešnosti in socialnega čuta.

⁵ Tako so leta 1926 viničarji ljutomerskega okraja dobili za 8 ur dela v vinogradu isto plačo kot viničarji iz okolice Vurberga za 11 ur. Če naredimo podobno primerjavo za leto 1928, lahko ugotovimo, da so viničarji iz Jeruzalemskih goric dobili 3 do 10-krat večjo plačo pri istih pogojih kot viničarji iz okolice Sv. Petra – Malečnik (prim.: Pravica, šte. 27, leto 1926, O viničarski organizaciji; Delavska pravica, šte. 25, leto 1929, Viničar).

⁶ Da si bomo, to lažje predstavljali, primerjajmo poprečni

viničarjev in vinogradnikov v uredništvo časopisa Slovenski gospodar. Čez pol leta, 20. marca 1920, je bila prva anketa viničarjev in vinogradnikov na okrajnem glavarstvu v Mariboru, 21. marca 1921 druga in 8. julija 1922 tretja. V priprave so vključili tudi javnost, saj je osnutek viničarskega reda objavilo glasilo Naša moč, ob tem pa še pripombe uredništva in Strokovne zveze viničarjev iz Ljutomera.¹² Zadnje izmed različic viničarskega reda so poslali v Beograd, da bi ga uzakonili. Seveda se to ni zgodilo,¹³ zato je akcija zamrla vse do leta 1928.

S krepitvijo Strokovne zveze viničarjev so postali predstavniki viničarjev toliko močni, da so lahko aktivno posegli v priprave za ponovno izdajo viničarskega reda.¹⁴ Na predlog osrednje paritetne komisije je oblastna skupščina mariborske oblasti 20. julija 1928 vendarle sprejela uredbo o viničarskem redu.¹⁵ Uredba je stopila v veljavo 1. novembra istega leta kot »zakonit regulator pravic in dolžnosti viničarjev in vinogradnikov.«¹⁶ Kljub temu da so sprejeti viničarski red pripravili na predlog številnih anket viničarjev in vinogradnikov, ni prinesel zaželenega uspeha,¹⁷ nasprotno, viničarski sloj je razdelil na tiste, za katere je veljal in na tiste, za katere ni veljal.¹⁸

Do ponovnega premika pri viničarski zakonodaji je prišlo šele, ko je po »zaslišanju«¹⁹ banskega sveta in na podlagi 91. člena finančnega zakona za leto 1939/40¹⁹ ban izdal Uredbo o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem.²⁰ Uredba je veljala le za nekdanje območje mariborske oblasti.²¹ Čez nekaj več kot leto dni pa je prišlo do sprememb in dopolnitev.²² Dne 10. avgusta 1940 je začel veljati pravilnik o vplačevanju prispevkov v viničarski sklad in o upravljanju in uporabljanju tega sklada.²³ Dne 11. februarja 1941 sledi še druga dopolnitev viničarskega reda iz leta 1939.²⁴ S tem so se končala

¹² Naša moč, števil. 1, leto 1921.

¹³ Delavska pravica, števil. 9, leto 1928, Prva bitka viničarjev dobljena.

¹⁴ Glej opombo števil. 13.

¹⁵ Gospodarska zgodovina II, str. 398.

¹⁶ Delavska pravica, števil. 32, leto 1938, Desetletnica viničarskega reda. Po nekaterih ocenah naj bi ta viničarski red izigravalo 95 % vinogradnikov (Delavska pravica, števil. 5, leto 1932, Viničarski red).

¹⁷ Franc Žebot, viničarsko vprašanje, Socialna misel, Ljubljana 1927.

¹⁸ Viničarji so po tem redu le tiste osebe, katere je vinogradnik najel za obdelovanje vinogradov v izmeri najmanj 5600 m².

¹⁹ Glej: Uredba o viničarskem redu, ki jo je oblastna skupščina Mariborske oblasti sklenila na svoji XV. seji z dne 20. julija 1928 zasedanja 1927/28, člen števil. 1.

²⁰ Finančni zakon 1939/40 z dne 25. marca 1939, objavljen v Službenem listu kraljevske banske uprave Dravske banovine 181-34/1939.

²¹ Uredba o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem (viničarski red) z dne 13. julija 1939, glej: Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 338-57/1939.

²² Gospodarska zgodovina II, str. 399. Na 20. redni seji skupščini Strokovne zveze viničarjev Zveze združenih delavcev dne 10. novembra 1940 so ugotovili, da se viničarski red izvaja le 20 do 25 %. Glej: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, dalje Arhiv IZDG, fond Delavska zbornica Slovenije, dalje DZS, zapisnik z dne 10. novembra 1940.

²³ Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem z dne 10. avgusta 1940, objavljena v Službenem listu kraljevske banske uprave Dravske banovine 383-66/1940.

²⁴ Pravilnik o vplačevanju prispevkov v viničarski sklad in o upravljanju in o uporabljanju tega sklada, objavljen v Službenem listu kraljevske banske uprave Dravske banovine 400-68/1940.

²⁵ Sprememba uredbe o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem (viničarskem redu) z dne 11. februarja 1941, objavljena v Službenem listu kraljevske banske uprave Dravske banovine 123-14/1941.

prizadevanja za pravno ureditev viničarskega vprašanja v stari Jugoslaviji.

V obdobju okupacije je ostal veljaven viničarski red iz leta 1939 s poznejšimi dopolnitvami. Z uredbo o delovno-pravnih predpisih je šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Siegfried Uiberreither popravil samo višino minimalne viničarske mezde.²⁵

V povojnem obdobju je odsek za kmetijstvo pri okrožnem odboru OF Maribor poslal dne 5. septembra 1945 vsem odsekom za kmetijstvo pri okrajnih odbori OF prepis uredbe o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem iz leta 1939 z dopolnitvami.²⁶ Sredi meseca decembra 1945 je izšel zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji.²⁷ Po tem zakonu so bila razlašena samo tista posestva nekmetrov, na katerih so izkoriščali zemljo po kolonih ali viničarjih.

Za viničarje, ki so živeli in delali v kmečkih vinogradih, je še dalje ostal v veljavi omenjeni viničarski red iz leta 1939. Prejemke teh viničarjev so najprej določali po uredbi vlade LR Slovenije o začasni ureditvi prejemkov viničarjev,²⁸ nato pa po predpisih, ki so veljali za kmetijske delavce.²⁹ Omenjene uredbe se v praksi niso izvajale, ker so bile zatrte z raznimi oblikami dajatev v naravi, z odsluževanjem itd.³⁰

V pravnem smislu so viničarski problem dokončno rešili z zakonom o odpravi viničarskih in podobnih razmerij 1953. leta.³¹ S tem zakonom je bilo viničarsko razmerje pravno odpravljeno, dejansko pa je viničarski problem dobil nove oblike, kar so reševali v okviru takratne socialne zakonodaje.

Politični boji

V obdobju pred prvo svetovno vojno bi dokaj upravičeno pričakovali, da bi katera od treh slovenskih političnih strank na Štajerskem³² neposredno vključila viničarje v svoj program, bodisi iz narodno-obrambnega, stanovskega ali socialnega stališča. Do tega pa ni prišlo. Vse tri stranke so viničarje uporabljale le kot poceni razgrajane na shodih in drugih prireditvah v medsebojnih političnih spopadih. Zaupniki posameznih strank so viničarjem na predvolilnih zborih ali shodih vedno veliko obljubljali, zelo malo ali celo nič pa pozneje uresničili. Na dan volitev so se viničarji v večini primerov odločali za to ali za ono stranko, ker so tako zahtevali lastniki

²⁵ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, dalje VAB, z dne 17. 5. 1941, števil. 12.

²⁶ Glej: Zgodovinski arhiv Ptuj, fond Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945, dalje ZAP OLO Ptuj, š. 10. Višine viničarske mezde so določali na podlagi začasnega sporazuma med zainteresiranimi predstavniki vinogradov in viničarjev. V ljutomerskem okraju je znašala za vsa vinogradniška dela 40 din, vendar to samo za obdobje od zamenjave denarja do končane trgatve v letu 1945.

²⁷ Glej: Zgodovinski arhiv Ptuj, fond Krajevni ljudski odbor Ivanjkovci, š. 419.

²⁸ Glej: Uradni list SNOS in Narodne vlade, dalje Ur. l. SNOS in NV, 397-62/1945.

²⁹ Glej: Ur. l. SNOS in NV, 364-50/1945.

³⁰ Uredba o mezdah in plačah kmetijskih delavcev, Ur. l. LRS, 202-58/1946; Odločba o višini dneve za obračunavanje vrednosti tuje delovne sile in o delih, pri katerih se vrednost uporabljene delovne sile prizna za režijo, Ur. l. LRS, 12-63/1951 in Ur. l. LRS, 13-4/1952.

³¹ ZAP OLO Ptuj 1952, Poverjenišтво za kmetijstvo, števil. 8.

³² Glej: Ur. l. LRS, 77-22/1953.

³³ Narodna stranka, organizirana v Celju leta 1906 (Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965, str. 275), Slovenska kmečka zveza, organizirana leta 1907 v Mariboru (Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in Celjski pokrajini od 1848-1918, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 1971, str. 224). Istega leta pa je postal Viktor Kukovec, manjši industrijalec iz Ljutomera, uradni kandidat Socialno demokratske stranke za mariborski sodni okraj (Straža, števil. 31, leto 1909).

vinogradov, ali pa enostavno zato, ker je ta ali oni več ožbljubljal.

Na podlagi volilnih rezultatov vendarle lahko ugotovimo, da je imela pri tem največ uspeha Sloveška kmečka zveza, ponekod pa tudi Narodna stranka. Izgleda, da so bile viničarjem ideje socialne demokracije v času pred prvo svetovno vojno dokaj tuje.³³

Prva svetovna vojna, predvsem prvi dnevi miru so viničarje »streznil« v političnem smislu. Pomanjkanje in naraščajoča beda je viničarje prisilila, da so vsaj prisluhnili najrazličnejšim agitatorjem, ki so jih skušali organizirati in jim tako pomagati.³⁴ Dokaj dejavni so postali predstavniki socialne demokracije, ki so pod vplivom revolucionarnih dogodkov na Madžarskem in v Rusiji začeli propagirati agrarno reformo.³⁵ Na drugi strani so se vlomi in rekvizicije naglo širili po Slovenskih goricah in Prekmurju.³⁶ Jasno je, da je v takih razmerah posestnike postalo strah, zato se nekateri izmed njih in javni delavci začeli razmišljati o ukrepih za odpravo nevzdržnega stanja. Prvo pobudo za organiziranje viničarjev na krščansko-socialnih temeljih je dal upravnik obsežnih admontskih posestev pater Ivan Pavec iz Gornje Radgone.³⁷ Že v drugi polovici leta 1919³⁸ se je zvrstilo nekaj viničarskih shodov, in to pri Svetinjah, v Ljutomeru, pri sv. Miklavžu, pri Mali Nedelji...³⁹ Prireditev se je udeležilo od sto do dvesto, v Ljutomeru kakih štiristo zborovalcev. Po tem začetnem organizacijskem prodoru Jugoslovanske strokovne zveze⁴⁰ med viničarje sledi vzpon idej krščanskega socializma⁴¹ in zaton socialne demokracije.⁴² Viničarske organizacije so v začetku leta 1920

³³ Straža sicer poroča, da so nekateri viničarji razširjali socialno-demokratski list Naprej, a večjega odziva ni bilo. Glej: Straža, štev. 31, leto 1919.

³⁴ Poverjeništvu za socialno skrbstvo je odredilo, da se v vsakem sodnem okraju, kjer je večje število viničarjev, ustanovi komisija za rešitev viničarskega vprašanja. Naloge te komisije so bile:

- ugotoviti vrednost viničarjevih prihodkov,
- ugotoviti eksistenčni minimum,
- določati minimalne mezde.

Zelo zgodaj pa so ugotovili, da te komisije ne bodo opravile zaupane naloge. Vzroke za neuspeh so iskali v neupoštevanju viničarjev in v nepoštenosti vinogradnikov.

Uredba je bila izdana 22. avgusta 1920, komisije pa so prenehale z delom že 21. oktobra istega leta. Prim. Večerni list, štev. 204, leto 1920, Viničar in Večerni list, štev. 240, leto 1920, Viničar; glej tudi: Pokrajinski arhiv Maribor, dalje PAM, Kronika občine Gornja Radgona 1918–1935.

³⁵ Na shodu viničarjev 27. aprila 1919 v Slamnaku pri Ljutomeru – priredila sta ga socialno-demokratska zaupnika Viktor Kukovec in Ferdinand Kosi – je slednji poudaril, da bi bilo boljše, če si posestva sami razdelijo, kakor da pridejo boljševidi in vse s silo vzamejo. Glej: PAM, fond Državno pravništvo Maribor, spis 1775/19.

³⁶ Ivan Kreft, Slovensko ljudsko gibanje 1918/41, Maribor 1973, str. 15; glej tudi: PAM, Kronika občine Gornja Radgona 1918–1935.

³⁷ Upravnik posesti dominikanskega samostana iz Admonta v Avstriji.

³⁸ Delavska pravica, štev. 30, leto 1932, Ob občnem zboru Strokovne zveze viničarjev.

³⁹ Svetinje, danes Ivankovci; Sv. Miklavž, danes Miklavž pri Ormožu; Mala Nedelja, danes Bučkovci.

⁴⁰ Jugoslovanska strokovna zveza je nastala 28. novembra 1909, delovati pa je začela s 1. januarjem 1910 (glej: Miroslav Stiplovec, Razmah strokovnega sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979, str. 59) na podlagi načel krščanskega socializma (Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 562).

Na izrednem občnem zboru konec leta 1919 so zaradi razširitve organizacije razdelili stroke na strokovne odseke, imenovane »zveze«. Tako je med drugimi nastala tudi Zveza viničarjev in poljedelskih delavcev. Glej: Večerni list, štev. 227, leto 1919, Zbor delavskih organizacij.

⁴¹ Večerni list, štev. 221, leto 1919, Viničar.

⁴² Večerni list, štev. 203, leto 1919, Viničar.

Anton Brauč
(1890–1963), organizator viničarskega gibanja na Slovenjebistriškem

vzniknile kot posledica številnih drugih shodov tudi v okolici Radgone in Maribora,⁴³ Šentilja, Jarenine in Haloz.⁴⁴

Naštete skupine so se organizirale v okrožja.⁴⁵ Prvo okrožje so ustanovili v Ljutomeru že leta 1919 in je imelo leta 1920 264 članov.⁴⁶ Poleg omenjenega okrožja sta nastali še mariborsko⁴⁷ in haloško.⁴⁸ Tako organizirana viničarska zveza, pa tudi vse ostale članice JSZ, naj bi po mnenju klerikalnih voditeljev JSZ postale izpostave za propagandne namene politične stranke.⁴⁹ Tem idejam so se nekateri novi člani načelstva uprli in začeli z neodvisno politiko.⁵⁰ Posledica sprememb na vrhu JSZ pa je bilo preosnovanje zveze viničarjev v Strokovno zvezo viničarjev in poljedelskih delavcev.⁵¹ Glavni cilji SZV in PD so bili:

- združiti viničarske in poljedelske delavce⁵² in jim izbojevati pravične službene pogoje;
- izobraževati članstvo;
- doseči vse socialne pravice na temeljih programa JSZ.

Zvezo so tvorile strokovne skupine⁵³ z različnim

⁴³ Večerni list, štev. 84, leto 1920, Viničar.

⁴⁴ Na shodu viničarjev pri Sv. Barbari v Halozah (Korena) se je zbralo približno 700 viničarjev. Glej: Večerni list, štev. 142, leto 1920, Viničar.

⁴⁵ Večerni list, štev. 232, leto 1919, Viničar.

⁴⁶ Večerni list, štev. 52, leto 1920, Viničar.

⁴⁷ V mariborsko okrožje so spadale skupine Šentilj, Sv. Jurij v Slovenskih goricah (Jurovski dol) in Vurberg (Vumpah).

⁴⁸ V haloško okrožje so spadale skupine Sv. Barbara (Korena), Zavrč in Sv. Lenart v Slovenskih goricah. Glej: Večerni list, štev. 152, leto 1920, Viničar.

⁴⁹ Namreč Slovenska ljudska stranka.

⁵⁰ Miroslav Stiplovec, Razmah strokovnega sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, Ljubljana 1979, str. 322.

⁵¹ To se je zgodilo na občnem zboru 23. aprila 1922. Novi načelnik Strokovne zveze viničarjev in poljedelskih delavcev, dalje SZV in PD, je postal Ivan Husjak, podnačelnik pa Martin Slana. Glej: Naša moč, štev. 8, leto 1922, Viničarji in kmečki delavci. Sedež organizacije je bil najprej v Slamnaku štev. 22 (Arhiv IZDG, DZS, f. 48, vprašalna pola), malo pred začetkom druge svetovne vojne pa se je vodstvo preselilo v novo zgrajeni viničarski dom v Ljutomeru.

⁵² Na občnem zboru 12. junija 1927 je strokovni tajnik Peter Rozman ožigosal stališče odbora kmetijskih delavcev skupine Cven, kateri iz osebnih ozirov ni imel stika z načelstvom zveze in se za to niti najmanj ni trudil. Glej: Arhiv IZDG, fond Jugoslovanske strokovne zveze, dalje JSZ, f. 4, Zapisnik občnega zbora z dne 10. junija 1927.

⁵³ Arhiv IZDG, JSZ, f. 4, Pravila in poslovnik SZV in PD.